XXXVII. 1908. április 15. IV. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

AZ IDEGEN SZAVAK ÁTVÉTELÉRŐL.

A tiszta, helyes magyar beszéd és írás követelése régi dolog; megteremtésében Szarvas Gábor és iskolája elévülhetetlen érdemeket szerzett, újabban a Budapesti Hirlap, a Helyes Magyarság és annak nyomán kelt egypár más jó könyv derék munkát végez szakadatlanul az idegenszerüségek irtogatásában; s mindez az irtogatás hosszas nyelvészeti tanulmányok, megfigyelések és adatgyüjtések alapján folyik.

Ugy kellene lenni, hogy annak a rengeteg adathalmaznak alapján, melyet az új magyar nyelvészek méhszorgalma összehordott, kétségtelen eredmények birtokában volnánk. De hogy állunk? Nincs a nyelvhelyesség dolgában olyan kérdés, mely rögtön szenvedelmes vitát ne keltene, mihelyt véletlenül szóba kerül. Emlékezzünk csak az ártatlan *el van utazva* kérdésére. Boldogult Tóth Béla hazaárulónak nevezte védelmezőjét, grammatikai szabatossága ellen fölhozni nem tudott semmit, mégis erősködött, hogy rossz. *Érezte*, hogy rossz. S Kárpátoktól Adriáig most is két táborra osztja ez a kifejezés a magyar nemzetet, s ez a két tábor csak igazán a homoousion és a homoiousion tábora!

Hogy van az, hogy a nyelvhelyesség dolgában most is nagyobb a fejetlenség mint kellene? Azt hiszem onnan van ez, mert *a stilisztikai és grammatikai szempontok* állandóan összekeverednek. Ha világos tudatában volnánk annak, hogy a stilisztikai érdek nem mindig födi a grammatikai szabályt, sokkal könnyebben megértenénk egymást. Oly tiszta igazság, hogy a nyelvet az idegen szeplőktől óvjuk meg; s mégis a legnagyobb stilművészeink, Jókai, Mikszáth hányszor élnek idegen szóval, mikor rendelkezésükre állana jó magyar szó is? Hogy lehet ez? Idegen szavak szótáraiban megjelelik, hogy melyik idegen szó használható teljes joggal s melyiket kell szigoruan kerülni.

Hogyan? Egyik megszeplősíti a nyelvet, a másik nem? S el lehet ezt ütni azzal az egyszerü megjegyzéssel, hogy az egyik már igen használatos; tehát jó? a másikkal még ritkábban élnek: tehát nem jó? Hát használjuk emezeket is gyakrabban, akkor jók lesznek ezek is.

Azt hiszem, egy kicsit szemügyre kell vennünk azokat a bizonyos stilisztikai érdekeket; s ez a vizsgálat megtanít bennünket egypár érdekes dologra.

Nézzünk a nép átvételei közül egypár példát: csak elámulunk, a nép képzeletének és érzésének mílyen sokféle savátborsát lehet rajtuk megérezni. (Nem szólunk most azokról az átvételekről, melyek új fogalmat jelölnek.) *Strózsák*, értelmére nézve tökéletesen megfelel a szalmazsáknak, mégis átvette a nép s a kiszolgált katonák mégse tévesztik össze a kettőt. Érzik, hogy mikor a katonaéletről mesélnek, a *szalmazsák* szó sehogyse fejezi ki az ő hajdani nyoszolájuknak *keménységét*. Katonai szalmazsák most már — trózsák. Igy festi a *masiniszta* meglepően a mozdony elindításánál keletkező sistergő, acélosan sziszegő hangokat, mire a *mozdonyvezető* szó sohasem képes. *Filigrán* is már a hangzásánál fogva rendkívül kifejező; a törékenységnek, parányiságnak és finomságnak szinte mosolygó együttes képét kelti lelkünkben. Nemde szembetűnő a művészi árnyalásra való törekvés? Ezekben az esetekben a *hangzásnak* van meg az az árnyalatfestő ereje, mely örök életet biztosít nekik nyelvünkben.

Parádé eredetileg egészen megfelelt a *dísz* értelmének és mégse lehet most már a parádés kocsist díszes kocsisnak nevezni. Parádé és dísz között nyilván egy parányi értelmi eltávolodás történt. *Játékos* = *spiller* volt valamikor szórul-szóra s most már magyar nyelven a játékosnak egy tiszteletreméltó *fajtáját*, a hamis játékost jelölik meg vele. Látjuk, ez nem olyanforma átvétel, mint mikor a befőttet dunsztosnak, a főzeléket cuspájznak, a felsőcipőt kalucsninak, az éjjeli szekrényt nachtkaszninak nevezi a mívelt középosztály. Ha átveszi a nép az idegen szót, mindig gazdagítani akarja a nyelvet, nem pedig jó magyar szavakat feledésbe borítani vele. Mint az utóbbi két példa mutatja, az idegen szót a magyar szóval jelölt fogalom *fajtájának* megnevezésére foglalja le, ahogyan a *kever* fogalom egy szűkebb értelmü speciesét a *kavar* szóval, a *ketrëcëk* közül a tyúkketrecet Vasban *katroc* szóval, s a *család* egy alárendelt

részét a *cseléd* szóval fejezi ki, pedig valamikor e szavaknak magas- és mélyhangu alakjai egyet jelentettek, mint egyet jelentenek még most is *galagonya* és *gelegënye*, *borotva* és *bërëtva*.

A nép átvételeiben lélek, érzés, friss ötletesség van. Itt van például ez a szó: *vigéc*, amellett hogy szabatosan megnevez vele a nép egy élelmes társadalmi típust, még ki is csúfolja vele, teli van ez a szó jókedvvel, csufondáros nevetéssel. *Megkrepál* = meghal; látjuk, nemcsak az ösztövér fogalmat határozza meg, hanem benne van annak éreztetése is, hogy valakinek a halálát nem veszik komolyan. *Finom*, *fáin*, *fáintos* mindahárom a német *fein*-ből lett, s mindegyiket más hangulatban használja a nép. Ilyen szó *poéma* a műveltek nyelvében: most már többnyire a rossz verset jelenti. De rendszerint a műveltek nyelvében épen ellenkező jelenséget látunk, egyes idegen szavakat épen azért kapnak föl, mert több jelenségre használhatják: *pikáns*, ezt a szót használják finoman ínycsiklandozó ételre, valamely borsos történetre s valami kényes jelenetre. Ha bizsereg a foga művelt embernek, arra is azt mondja, hogy *zsenírozom a fogam*, s ha valami nem kedvire való társaságba jut, akkor is zsenírozva érzi magát. Az ilyesmi a szellemtelenségnek az a fajtája, mint mikor egy „széplelkü" asszony azt mondta nekem egyszer Madách magasztos költeményéről: „Ez az Ember tragédiája egész *hercig* dolog". Az ő szótárában minden dologra, ami tetszett neki ez az egyetlen szó volt: *hercig*. Őneki hercig volt a napkelte, hercig volt a napnyugta, hercig volt a fürge dakszlikutyája, hercig volt a budapesti szent István templom.

Most már megérthetjük, hogy Jókai mért volt ellensége a „purizmusnak" (erre már csak lehetne magyar szavunk!). Az *ő* stílusának van olyan sava-borsa, mint a nép beszédjének. „Egy nagy vágás a szem végétől a száj szegletéig, az idegen *manu propria* lehetett", mondja a Barátfalvi lévitában; nem lehet kiérezni ennek az idegen szónak a használatából a humor egy kiserkedő csöppjét? S mingyárt ott mondja alább: „S ennek a *fizimiskának* a kiegészítéséül még valami olyan idegen szabásu öltözetet viselt". Ilyen színezettel használja oly gyakran a *mahomed* szót 'bolond nagy' értelemben. *Kikapta a porcióját* (pofonütötték), *punktomosan* (pontosan), *kriminális idő van*, szintén ilyenfajta tréfás kifejezések.

A népnél és a jónevelésü stilművészeknél azt a sajátságos jelenséget is észlelhetjük, hogy az olyan rút fogalmakat, melye-

ket átallnak úgyszólván a nevén nevezni, idegen szóval mondják. Ha kíméletes akar lenni a nép fia, a rosszhírű nőt *dámának* nevezi (*perszóna!*), a csúnya zabálást *pakolásnak*, a csavargót *kopcihérnek* vagy *pernahajdernek*. Tóth Bélánál olvassuk *köpet* helyett: *sputum* (egy esti levélben), Ambrus Zoltánnál *excrementum* a sár egy bizonyos fajtája (Flaubert: Bovaryné), nem akarta magát „*drasztikusan*" (ez is eufemizmus!) kifejezni. Egyes poétáknál pedig ennek a szónak: *perdita*, szinte magasztos jelentése van.

Sokszor meg épen az ellenkező történik. Épen ha valamit erősen meg akarunk bélyegezni, használunk idegen szót, mintha a magyarban nem is találnánk rá elég erős kifejezést. Igy a kémet *spionnak* nevezik, ha idegen nemzet kémjéről van szó. A piszkosságig menő fukar: *smucig*. Igy mondja a parasztasszony piszkos, lustos fiának: *te remonda!* Valóban, a *spicli* szinte tőrszurásként ható erejét sohase fogja pótolni az *árulkodó* vagy *besugó*.

Tudjuk, az idegen szavak átvételének egyik nevezetes fajtája az új műveltség fogalmainak új idegen elnevezései. Például: *renaissance;* ez a szoros magyar megfelelőjével: *ujjászületéssel* a fajta és nem viszonyában leledzik. Erről nem szükséges most bővebben szólni, az régi dolog, hogy az ilyen műszavak használata jogosult, mert szükséges. Hanem van ennek az átvételnek egy közeli rokona; úgy lehetne talán nevezni: elszigetelődés Sokszor idegen szóval mondunk valamely fogalmat, mert úgy *pregnánsabb*. Épen ez a szó: *pregnáns;* teljesen ugyanaz, mint *velős*, ('tartalommal terhes'), de mégis határozottabb az idegen szó, mert annak a filológiában már multja van. Egy hajszál választja el ezt a *renaissance* — *ujjászületés*-féle átvételtől, de mégsem ugyanaz, mert *pregnáns-t* felcserélhetem egész bátran *velőssel*, mindenki megért, de ha pusztán *ujjászületést* mondok, senki se gondol a nagy olasz *renaissance*-ra. Ilyen elszigetelődés eredménye: *predestináció*, teljesen megfelel neki: *sorsrendelés* (Radó: Idegen szavak szótára), de érezzük, mennyire erőtlen kifejezés az idegenhez képest, és pedig azért, mert az európai művelődés fejlődésébe a kálvinizmus mint valami uj, magában álló fogalmat dobta bele. Sok van ilyen: *plasztikus* = kidomborodó, *flegma* = hidegvér, *parvenu* = felkapaszkodott. Néha sikerül ilyen fogalomnak magyar szóval elszigetelődnie: *bemutató* (première), *regényes* (romantikus), *értekezés* (dissertatio); ez gyakori eset volt a

nyelvujítás korában, ujabban Herczeg Ferencnél és különösen a páratlan nyelvtehetséggel rendelkező Gárdonyi Gézánál, kinek a tolla alól gyakorta meglepően jellemző új szavak csöppennek elő; pl. *duhhan* a faltörő kos, *brummognak* a nyilak. A szociálisták nyelvén a *bőrkabátosok*, *csuhások*, *hazaffyak* ilyen szerencsésen elszigetelődött kifejezések.

Ezek a szociálista szállószavak már ahhoz a csoporthoz tartoznak, melyek úgy szigetelődtek el, hogy lassankint más értelemben kezdték őket használni. Ilyent Vörösmartynál találunk sokat. Igy lett a nyelvujítás korában *nedü* egyszer csak *drága nedv*, *szobor* valaha csak földbe szúrt karót jelentett s csak Kazinczy adta neki a statua jelentést.

Ezek a megfigyeléseim eredményei. Lehet, hogy ezek régi dolgok, de bizonyos, hogy eddig nem eléggé hangsúlyozták, hogy a grammatikai szabály és stilisztikai érdek nem mindig fedi egymást. Ezért azt hiszem, nem is annyira *grammatici certant*, hanem úgy módosíthatnók ezt a mondást, hogy *grammatici et rhetorici certant*, mert a grammatikusok még úgy ahogy megértik egymást, hanem a nyelvészek és írók a legritkább esetben.

S ezzel a megkülönböztetéssel korántsem tárunk kaput az idegen szavaknak, mint Hevesi Sándor a *filigrán*, *strózsák*, *masiniszta*, *parádé*, *spiller*, *fáin* példáján felbuzdúlva tette (Magyar Szemle 1905. 40. sz.), hanem a stilisztikai érdekek pontos meghatározásával bizonyos esetekre (hangfestés, elkülönülés, tréfás gúny, kiméletes megnevezés, gyilkos megbélyegzés, elszigetelődés) megadtuk az idegen szavaknak korlátolt számban a létjogosultságot. Nem kapunyitás ez, hanem megszorítás; mert hiszen fejtegetésünk folyamán rábukkantunk arra is, hogy igen sokszor mindez a stilusbeli árnyalás magyar szóval is történhetik. Nagy magyar nyelvtehetségek gyakran tősgyökeres magyar szóval érik el ugyanazt a hatást, amit mások idegen szóval érnek el. Persze tudni kell a módját, s mindenekfölött *é r e z n i*, mint Arany János mondta.

Zalaegerszeg. KULCSÁR GYULA.

A MONDAT HELYETTESITŐI.

A mondat meghatározása állandó vita tárgya. A megegyezés nehézségének két fontos oka vagy magyarázata van, úgyhogy nem is igen számíthatunk teljes megegyezésre. Más-más lesz a mondat meghatározása, ha grammatikai, logikai vagy pszichologiai szempontból vizsgáljuk a mondat tartalmát; másrészt meg nehézséget okoz az is, hogy a kutató önkényesen szabhatja meg, mit tart mondatnak. Míg az egyik kutató minden tudatos nyilatkozatot, bármilyen alakban történik, a mondat körébe von, a másik csak egy bizonyos határozott nyelvtani alakba öntött nyilatkozatot tekint mondatnak. Ezúttal nem akarunk a mondat meghatározásával foglalkozni, hanem csak azokra a nyelvi jelenségekre akarjuk felhívni a figyelmet, amelyek a mondat fogalmának biztos megállapítását megnehezítik, melyek az élő beszédnek sajátságos töredékei, több mint egy-egy szó, de nem szabályos, igazi mondat.

A mondatnak bármiféle meghatározását fogadjuk el, mindig maradnak a beszédnek olyan részei, melyek szembeszállanak a meghatározással, melyek formailag vagy tartalmilag nem felelnek meg a meghatározásnak s mégis érezzük, hogy olyan nyilatkozattal van dolgunk, mely megköveteli, hogy önálló egyénnek tekintsük a beszéd folyamában. A nyelvtan a csonka vagy hiányos mondat elnevezéssel segít a bajon, ide sorozva minden olyan nyilatkozatot mely nem felel meg a mondat szabályszerű alakjának. Ezzel azonban nem elégedhetünk meg, mert vannak a beszédnek olyan részei is, melyek a csonka mondat elnevezésnek sem felelnek meg, mert nem egészíthetők ki teljes mondattá, vagy legalább kiegészítésük nem határozott, nem világos. Már Wundt[1] utalt rá, hogy a hiányos mondattól meg kell különböztetni a puszta mondattöredéket (Satzfragment). Sőt tovább menve rámutatott arra is, hogy valamint egyes taglejtések helyettesítketik a szót (Wortäquivalent), épúgy helyettesíthet egy-egy szó egy egész mondatot (Satzäquivalent), akár egy mondat töredéke ez a szó, akár érzelem kifejezése, indulatszó, mely az összefüggő beszédben határozott jelentéshez jut.

Látjuk tehát, hogy a teljes, határozott alaku és világos tartalmú mondatot a beszédnek különböző értékű részei helyette-

[1] Wundt, Völkerpsychologie. Die Sprache 2 : 233.

síthetik. A leggyakoribb helyettesítője a teljes mondatnak a csonka vagy hiányos mondat s ennek a körébe tartozik, Wundt elnevezését elfogadva, a mondattöredék. E kettő között az a különbség, hogy a csonka mondat világosan kiegészíthető, hiányzó része könnyen pótolható, mint pl. az ilyenekben: *Jó napot!* (t. i. *kívánok*, vagy: *adjon Isten.*) *Nyalka huszár, honnan* (t. i. *jössz*) *oly vágtatva? Hamar a madarat!* (t. i. *fogjátok meg*). *Édes hazánk oda!* (t. i. *van*). Ide tartoznak a pusztán csak igekötőből álló feleletek mint pl. Eljössz ma? *El.* — Megtaláltad a könyvet? *Meg.*

Ellenben mondattöredéknek nevezhetjük az olyan csonka mondatot, mely nem egészíthető ki ilyen könnyen teljes mondattá. Ez vagy hosszabb fejlődés, rövidülés végső eredménye, vagy pedig analógiás fejlődés, t. i. olyan csonka mondat, mely sohasem volt egész, hanem egy más, már megszokott csonka mondat mintájára keletkezett. Ilyenek pl. a szokásos üdvözlések közül: *szolgája! szervusz!* a német *Morgen! Mahlzeit!* az ilyen indulatszók: *segítség! fájdalom! sajnos!* Továbbá az ilyen kifejezések: *ide vele! rajta!* Mondattöredék az ilyen kifejezés is: *Egy marokszorítás* — s ha száz lelke volna, mégis elhallgatna, többet nem horkolna. (Arany) *Egy perc* — és a mennynek haragja kiontva, — — (Arany). Élőbeszédben hallottam: *Egy hajszál* — és feldőlt volna a csésze.

Ezeket a mondattöredékeket még kiegészíthetjük valahogy mondattá; az igaz, hogy a beszélő és a hallgató más-más módon, más-más szavakkal egészítheti ki. Vannak azonban beszédünknek olyan részei, melyek nem is egészíthetők ki teljes mondattá; egyes szók, melyek mint mondatok helyezkednek el a beszéd összefüggő folyamában. Ezeket mondatértékü szóknak nevezném s különbséget tehetünk köztük aszerint, hogy mindig ilyen szerepük van-e a mondatban vagy csak alkalmilag, bizonyos esetben jutnak ilyen szerephez.

A mondatértékü szavakat a következő csoportokban tárgyalhatjuk:

1. A felelő szócskák: *igen, nem* s az igen szócskát helyettesítő más feleletek: *persze, hogyne, nagyon is*, a népies *dê*, s a beleegyezést, helyeslést jobban kiemelő *sőt*, mely az élő beszédben kezd mindjobban elterjedni. Ilyen szócskák a németben a *ja, nein* felelő szókon kivül: *jawohl, freilich, doch* stb.

2. Az indulatszók mindig mondatértékűek. Ha az

indulatszó jelentős, értelmes szó, gyakran ki is egészíthető teljes mondattá; ekkor — mint láttuk — tulajdonkép mondattöredék. Az igazi indulatszók, mint *csitt! pszt! hé! ejha! jaj!* stb. nem egészíthetők ki mondattá, de jelentésük mindég egész mondatot ér.

3. A megszólítás, mely egy következő mondatot előz meg, vagy közbe van vetve, szintén mondatértékü szó, mely nem egészíthető ki teljes mondattá: *Uram! Kedves barátom! Nagyságos uram! János!* stb. Ezek csak ebben a helyzetben, alkalmilag jutnak ahhoz a feladathoz, hogy mint mondatértékü szók szerepeljenek. Ide sorozhatjuk a francia köszönésmódot, midőn eltávozáskor csak csak ennyit mondanak: *Madame! Monsieur! Uram! Asszonyom!*

4. Történhetik a kérdés is ilyen mondatértékü szóval: *nos? hát aztán?* Ezeket a hallgató vagy kérdezett a beszélgetés tartalma szerint egészíthet ki: *mi történt? ki volt ott? mit mondott?* vagy más effélével.

5. Vannak még különböző jelentésü szócskák, melyek a beszéd folyamában egy-egy egész gondolat kifejezésére szolgálnak, Megvilágítják a beszélő viszonyát az eseményhez, kifejezést adnak érzelmének, s mindez egy közbevetett szóval történik. Ilyen szó *szerintem* vagy *tudtommal*, pl. Ezt a célt, *szerintem*, semmi esetre sem fogod elérni. Ezt *tudtommal* még senki sem mondotta. Ilyen szócskák még: *lám, ugy-e, persze, hogy . . .* kiemelésül, fokozásul használják ujabban így is, nemcsak feleletül a *sőt* szócskát. Pl. Az élet külsőségei legyenek egyformák, nem baj, *sőt!* (Alfa, B. H.) A csodálkozás, meglepetés kifejezésére szolgálhatnak: *vagy úgy? az ám!* Pl. *ki az? mi az? Vagy úgy?* — (Arany).

BALASSA JÓZSEF.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.

— Második közlemény. —

Csonka relativ szerkezetek.

1. Szeret a népnyelv egyes szerkezeteket lehetőleg megrövidíteni. Ezek a szerkezetek gyakran állandósúlnak és szinte névszókká, határozókká lesznek. Ezekben a határozói kifejezé-

sekben határozói mutató névmás és egy hiányos relativ mondat megállapodott határozó-szólássá egyesült. Ilyen relativ mondatok:

Gyümőcsöt rakung bele, vaty szalonnát, vagy amit aszt. Valamit aszt maj csak keresek a télen is. Valamit aszt csak kő enni. Ny. F. 37 : 43. Ű majd csinál Zsófival aszt amit. 10 : 136. A kocsis csak az orra hegyéből csillenthetett le annyit amennyit. 29 : 46. Én még vagyok erős ojjan amijjen, de lehet erős a kicsi szép királyfi, ki a három világ erősse óriás királyfit legyőzte. 29 : 535. Csináltass vele valamit, elég régen itt van már, csak ragadhatott volna rá annyi amennyi. Ar : 52. Egyik kereket, másik rudat, harmadik tengelyt adott s úgy tákolta össze [a szekeret]. Elég az, hogy volt olyan amilyen. Ngy. 3 : 352. Hány esztendős? F. Én annyi amennyi, anyámasszony kétannyi stb. 6 : 322. Henem osztán vót méregbe a király ójjan a mijjenbe [itt már annyira egy fogalomnak érezzük, hogy csak a második tag kap ragot] 29 : 536. Elig is hogy derüle annyira amennyire a hajnal, már vitték a kivégző helyre. 29 : 46. Úgy szerzőttünk, hogy egy év alatt, vagy ameddig addig épiccse fő. Maj êgyüsz érte hónap vaty hónapután, vagy amikó akkó. Ny. F. 37 : 43. A kicsi királyfi elig is tett annyi amennyi utat, látja hogy . . . 29 : 535.

Az irodalom ezen szerkezeteket ritkábban használja. A vonatkozó nvm. ezekben hangsúlytalan; hangsúlya többnyire beleolvad az előtte álló szó hangsúlyába.

2. Vannak továbbá hiányos relativ szerkezetek, amelyeket a nyomatékosítás teremt. A hiány mindkét mondatban lehetséges: vagy a főmondat vmely tagja hiányzik, vagy pedig a relativ mondat csonka, esetleg mindakettőből is hiányozhatik ugyanaz a mondatrész. Néha a hiány könnyen pótolható, mintegy odaérthető az elmaradt mondattag, máskor meg ez a rövidségre való törekvés homályosságot szül az értelem rovására.

a) Hiányzik a főmondatból vmely mondatrész:

Ha bajúszát kipödöríti, ember aki bántsa. D. [a mellékmondat fölsz. alakú állítmánya mutatja, hogy a főmondatból hiányzik az állítmány: legyen; a relativum pedig nem az emberre vonatkozik, hanem a hiányzó mutató névmásra.] Aki lármáz, puff nyakon. Ny. [itt az indulatszó, a cselekvés eredménye, pótolja az állítmányt; a főmondat teljesebb alakja ez volna: puff! üsd nyakon.] Könnyen költi, akinek körme nem szakadt érette (t. i. a pénzt) D. Hamar elúnnya, ki a farkason szánt, (azaz elúnnya a dolgot.) D. Édes anyám sok szép szova, kire nem hajtottam soha (t. i. kárbaveszett.) Ngy. 2 : 96.

A népnyelv néha a főmondatot teljesen elmellőzi és csak a bevezető kötőszót említi, különösen a felkiáltó mellékmondatokban:

Jól van mondva táti, de hát akinek ennyi sincs s méges lesz jó gazda? 10:47. Gyergyósztmiklós, [de hát mit csináljon az . . .] Csak a híg leves hét lesz, hát még akiben hús nem lesz! [mennyi lesz, akiben]. 6:368. Kérte a gazdasszonyt, hogy amivel az Úristen megáldotta! . . . [t. i. abból adjon). Ngy. I:509. Megmondom, ne mongyátok senkinek, csak akit útonútfélen előtanátok. Ny. F. 37.

b) A csonka relativ mondatokban rendszerint valamely a főmondattal közös mondatrész nincs kitéve, de könnyen kiegészíthető:

Baguó szünő szoknya, szíp lány, akki szokta [t. i. viselni]. Ny. F. 34:154. gydal. Édes anyám, ha kend tudná, amit én [tudok], milyen gyenge szívű kis lány vagyok én. Ngy. 2:113; Nyr. 1:131. Szedd el, vedd el, amit tucc [el t. venni], tedd bolonddá, akit tucc. 29:189. Ezután szánts, amennyit tetszik, adok neked én is annyit, amennyit nekem tetszik [t. i. adni]. Ngy. 1:493. De: No te szegény ember, amért ilyen jól tartottál, három kérésedet teljesítem, kérj ami tetszik. Ngy. 1:499.

Mindkét mondatból ugyanaz a mondattag hiányzik:

Amit szabad [tenni] Jupiternek, nem szabad Péternek. 29:189. A relativum tárgyesete mutatja a vonzó ige hiányát, tehát a főmondatban is így kell lenni: azt nem szabad tenni P.

Hiányzik vmely mondatrész a relativ mondatban:

Valamennyi gácsér ruca [van], mind göndör annak a farka. [De: Valamennyi betyáros gyerek van, mindnek menyecske szeretője van. Nd.] Alhattál volna míg a világ [áll], ha föl nem támasztottalak volna. Ngy. 1:372. Ilyen még: Ki mindent, senkit se szorít.

3. Néha előfordul, hogy a relativ mondat tagjai összefonódnak a főmondatéival, gyakran alig lehet szétválasztani.

Ujváros on nincsen legény, Sánta Marci csak amit ér [csak S. M. az, aki ér valamit; gúnyosan] 1:371. Egy van kösztük a mit ér, csizmaszáro térdig ér 7:480. Köttse. [aki ér valamit; de hátha kérdő: a' mit ér?] No a zëgy fekete kávéjok amit írt. 30:487. Németgencs. (Vasm.) [= volt az, ami ért valamit.].

Ilyen összevonást látunk a gondolatkötő *is*-sel bővült mondatokban, amely nemcsak az állítmányt kapcsolja, hanem az egész képzetcsoportot, a teljes mondatot:

Má mëgin ënné? 'sz mëgëtted amit most kaptá is (aszt is, akit m. k.). Vettünk má mink, aki nem jó is (= olyat is, aki n. j.). Ny. F. 37:45. Mindent tud, ami sohase volt is. D. (azt is, ami s. v.). Hát aszonygya, adoda, mindënt mëktettem, ammit nem köllött vóna jis. Ny. F. 33:43. Na

szivem szép szerelme, nincs már semmi baj, ami volt is elmult! Ngy. 2:453. (az a baj is elmult, ami volt.). A kiemelő *is* relativ mondattal: Sokat igér. keveset ád, mit ád is mind keserűt ád. Ngy. 3:568.

Itt tehát az egész relativ mondat névszó gyanánt tekinthető, annak érezzük és mint egységes névszóhoz kapcsolódik az is. A *së* használatánál ugyanigy áll a dolog, a *së* is az egész képzetcsoportot kapcsolja: Hát biz aszt aki nem látta së sokat vesztett. NyF. 37:45. (az se v. s., aki n. l.)

Tehát ezek a szerkezetek is igazolják, hogy a mellékmondat tulajdonkép oly névszói kifejezés, amely kötőszóval kezdődik.

A főmondat határán álló mutató elemnek s a relativ mondat kezdő kötőszavának egyesülése hozta létre a *mindahány* (a. m. valahány, valamennyi) szót, amelynek eleje *mind* a főmondathoz tartozik, utórésze pedig *ahány* tulajdonképen hiányos relativ mondat (e h. ahány van). Szinte érezhető még elemeinek ilyen eredete:

Oda jár a szëgedi lyány, mind ahány. Nd. (= mind, ahány csak van.) Csinosak, ügyesek és fiatalok mindahány. Főv. Lapok XXIV. 77. l. tc.

4. Vannak egyes szerkezetek, melyek korábban gyakori használatú relativ mondatok voltak; ez a gyakoriság okozta, hogy ma már mintegy határozókifejezésekké váltak, csak ritkán szerepelnek eredeti jelentőségükben.

Ilyen kifejezések: *mit volt mit tenni* (*mit van m. tenni, mit volt mit csinálni*); *ami . . . illeti*; *szó ami szó*; *ami igaz* stb.

a) *Mit volt mit tenni*: ez a szerkezet a *van* (*nincs, lesz* stb) . . . *mit tenni* szerkezetből keletkezik akkor, ha kérdésben használjuk. Ekkor a kérdő nvm. rendszerint hasonul a relativ nvm. tárgyesetéhez, úgy hogy mindakettő mit-nek hangzik. Nagyon ritkán fordul elő a *mit van mit tenni* kapcsolat, vagy a *tenni* helyébe ritkán kerül a *csinálni* ige.

Mi van mit tenni, mikor meg kell lenni. D. 2:43. Mit van mit tenni, mán nem tűrhetem tovább. 9:558. Pocsaj (Bihar m.) Utójára is mit vót mit tënni, mëgkëgyelmezëtt a király a lyányának. 6:43. Mit vót mit tënnyi, a három utas mëgatta nekik a pénszt. 7:88. Mit vót mit tönni, leűtem a fődre, lëvetöttem az ujjatlan gombos kis mándlit. 8:42. Mit vót mit tënni, elment a szegény asszony a királyho. 10:527. Mas má mit vuót mit tennyi, elereszttëtte a királ a fiát a nádi kisasszonyokhó. 14:519 Mit vót mit tenni, szót kellett fogadni. Ngy. 2:466. Mit volt mit tenni, eltemették, még pedig nagy pompával. Ngy. 2:455. Mit vót mit csinányi, elégyütt a gyerëk. 6:469. Megyer (Nógrád m.) Mit vót mit nem tenni, fel kellett fogadni. 29:43. Székelyföld.

De a relativ nvm. néha el is marad:

Mit vót tenni a medve bácsinak, êment a malomba. 6:521. De mit vót tenni, biz oda kellett fekünni neki. 1:331. Aszód. Arany is használja: Mit vót csinálni? Bol. Istók I. 96.

A kérdő elem ma már legtöbbször nem érezhető, s az egész kifejezés mondatrészként, határozóként szerepel.

b) Ez a kifejezés *'ami . . . illeti'* régebben egészen közhasználatú relativ mondat volt. Ma is használjuk, de relativ tulajdonsága kopik és mondatfűzésre szolgál, mint valami kötőszó. Különösen ezen alakban: *'ami azt illeti'* már valóságos kötőszó, e. h. *az pedig*, s bátran lehetne az egészet egy szóba irni.

A relativ mondat értékével bír ezekben:

Ami az ételét illeti, könnyen elférne egy cégérben, ami pedig az italát, keveset iszik, hanem sokszor. D. Ami pedig az írását illeti, ojjan író vôt, hogy aki száz esztendeig tanûta a harangöntést, nem tudott vóna . . . 8:464. Kalocsa. De ami a parádésságot illeti, abba mëg még a zurakat is föllühallaggyák a mestërembër lányok. 39:397. *Kötőszóvá válik* ebben: Isze mëkkő annyi, ami jaszt illeti, ho' bizo dërik lán, de mit haszná a'? 30:486. Németgencs (Vasm.). [Ami azt nézi (= illeti). Kézdivásárhely. 29:425.].

c) Ilyen kötőszókká lettek ezek is: *ami igaz; szó ami szó:*

Hát ami igaz, ittunk. 7:231. Má ami igaz jó gyütt rajta no, nëm lëhet panasz (= jól ütött ki a vásár) u. o. Ami igaz, jó kedvem vót, egy kicsit mëgbüszkéllëttem magamat, mëgvagdótam a lovakat, êhajtottam. 7:232. Eszék vid. [Manapság gyakrabban hallható ilyen alakban: ami igaz, igaz = biz úgy volt, hát bizony.]. Má ídesem szó ami szó, de nagy kofáné vagy. 9:131. Nbánya. No szó ami szó, ëgy imfámis komisz terëmtésë e-zistennek, millent tán a főccsë hordoz többet. 30:396. (Vas m.)

Ezek a szólások tehát már nem valódi relativumok, inkább csak az állítás erősítésére szolgálnak.

d) *Csodálkozó, szitkozódó felkiáltások és szólamok* néha nem egyebek, mint csonka hiányos relativ mondatok:

Hű aki teremtette a világot! Ny. Hát erre-arra még aki áldotta, adta teremtette is! hát nem megmondtam, hogy ezt nem szabad bántani? Ngy. 2:467. Aki adta! kényes kapitányja, ne kacsingasson az én rózsámra. Ngy. 1:235. Erre arra! aki szűtte-fonta, még az ebazingét is! . . . 10:383. Nbánya. Akki terremtette góját fekketíre! (tréfás káromkodás) 29:286. Hej! erre-arra azt a!!! aki felmarkolt! 9:185. (tréfás). Uccú aki terömti, akkó jut eszömbe, hogy ezök még illyen maskara mondért sosë láttak, amilyet most én viselök. 8:43. Kkhalas. De biz a [Durumó szolgája] voltam, aki áldója van — mondta

Hamvas Gyurka. Ngy. 3 : 368. Aki mondója van a világnak! 29 : 583. Huzd ki cigány azt a nótát vidoran, hadd táncoljak egyet aki lelke van! Ngy. 1 : 312; Ngy. 1 : 212. Aki árgérussa van neki! 29 : 584. Igyunk aki angyala van, most a bankónak döge van! Ngy. 1 : 312. Akki ragyogaód van! Borsod m. u. o. Aki tagadóját! Nkanizsa. [talán a kettő kombinálása: Aki tagadója van! × a tagadóját! (Ny. F. 20 : 43.].

A relatív mondatok halmozása.

A relativ mondatokat a népnyelv ritkán halmozza egymásra, mert a nép többnyire főmondatokban szeret beszélni s kerüli az alárendelő mondatszerkezeteket. Ilyenek mégis;

Az előző relativ mondat főmondata lehet a következőnek:

Ahhô mëgy fírhő, aki annak a fának tetejibű, ami ott volt a kastíl előtt, egy ágot hoz. 6 : 370. Orosháza. Annak adja a lányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ő el nem hisz. Ngy. 2 : 456. Péter elbúcsúzott a lánytól, aki neki emlékül egy szép gyűrűt adott, mely meg volt boszorkányozva. Ngy. 2 : 386. Annak leszen a felesége, aki elhozza . . . azt a gyémánt koronát, akit ő már háromszor is meglátott álmába. 29 : 537. Kibéd. Hanëm annak a tündérkisasszonynak, amëllik most kiugrott a vesszőbű, amëlliket levágott, tudott is ám anni vizet. 7 : 183. Orosháza. Cserneki adott a bátyjainak egy olyan tükört, amejikbe mindenfélét, amit ő tett, megláthattak. 8 : 374. Sepsi-Uzon. Soha sem elégszik meg, aki mindenkor olyat kiván, amit meg nem kaphat. 4 : 87.

Néha a főmondatnak két melléknévi mondata is lehet, amelyek egymáshoz viszonyítva mellérendelt mondatok:

Egy sem legény, ki nem nyalka, nem menyecske, ki nem csalfa, ki az urát meg nem csalja. Ngy. 2 : 235. Ilyenkor a második mondat relativuma el is maradhat: Akit az Isten ítélete (menykő) üt meg, vaj [aki] a háborúba esik el, annak nem kell számot adni ítéletnapkor. 8 : 514.

Ugyancsak ekkor, mikor két egymástól nem függő relativ mondat kerül egymás mellé, nagyritkán találunk anakoluthiát, zeugmát:

Ha az ajtó, ameiken bejüttél s magad után betetted, magától kinyílik, mekhalsz (és amelyet . . . betettél h.) 8 : 527. Minden törvényt oly szúnyoghálónak tart, mely a gyenge szunyogot megfogja, a darázs pedig körösztül töri magát (e. h. de amelyen a d. k. t. m.). D.

Ezekben a relativ névmást csak egyszer tesszük ki s a második relativ mondatot teljesen önálló alakban használjuk, mint vmely főmondatot.

A mondatoknak azon faját, melyben egyszerre két vagy több különböző mondatrészül álló dologra alkalmazzuk a relativummal való vonatkozást, *többszörösen relativ mondatoknak* nevezzük, pl. *ki mit szeret, arra néz* = aki amit szeret, az arra néz: tehát a vonatkozás többszörös. A relativ névmás az egyes nyelvekben majd a kérdő, majd pedig a mutató névmásból eredt. Kérdőből a magyar *ki, mi;* mutatóból a német *der, die, das.* A magyar *aki-, ami*ben egyesült a kétféle eredet; a mutató *a* (*az*) és a kérdő (*ki, mi*) elem.[1] Schuchardt[2] szerint, ki a többszörösen relativ mondatokat vízsgálta, a magyar nyelvben a két névmás közül az első szokott jelentése szerint a határozatlan névmás felé hajlani: tehát amit valaki szeret, arra néz. Viszont nyelvérzékünk mindakettőt relativumnak fogja föl. Ilyen alakban a relativ mondat nagyon hasonlít a kérdőhöz, és meglehet, hogy ez a forma eredetibb is a többinél.

Aki mit keres, azt leli meg. D. 1 : 71. Ki mit evett, igyon rá. 6 : 82., 8 : 518. Ki mit szeret, kedves az annak. 6 : 417. Ki mit őriz, abból él (=lop.). 30 : 491. Ki mennyit farag, annyi a forgácsa. D. 1 : 72. Dógozzon ki mennyit tud. Ny. Ki minek a mestëre, annak a tolvaja. 6 : 368.; 8 : 138.; 8 : 518. Ki minek nem mesteri, hóhérja az annak. 30 : 442. Terem, ki mire terem [= mindennek születni kell.]. Ny. F. 34 : 117. Aki mihez szokott, ott akad meg. D. Kinek mi szivében, kitetszik szinében. D. Kinek mi szűvibe, kiteccik szëmibe. Ny. F. 34 : 114. Kinek mi a mestersége, asztuzovájja. Ny. F. 37. Vëgyenek részt belüle s osztán kinek mi kicsi jut, szógáltassa Isten kedves jó egíssígire. 29 : 94. Kalotaszeg. Az kinek Isten mit ád, ember el nem veheti. 11 : 378. M. A. km. Kinek mijen kalapja van, ojannal köszön. 29 : 189.

A *ki hol, ki hogy, ki mint* stb. kapcsolatokban is tulajdonképen halmozott relativ mondatokat láthatunk, hiszen ezek a kötőszók is relativ eredetüek:

Ki hol bízik, ott hízik. D. 1 : 71. Kinek hol fáj, ott sajnálja. D. Szalaggyon, ki mêre lát. Ny. Ki minél többet kap, annál hamarább felakad. D. Ki miként vet, úgy arat. D. 1 : 68. Ki mint őröl, úgy süt. D. u. o. Ki mint öszik, úgy dolgozik. D. (talán fordítva!?). Ki mint veti ágyát, úgy nyugszik. 8 : 180. Aki mint keresi, úgy veszi hasznát. D. 1 : 71. Ki ahogy kötelezëtt, úgy oldozkoggyék. 6 : 82. Aki hum mit bír, hogy a nevë ott në lëgyën [a telekkönyvben], al lehetetlenség. 10 : 183. (háromszoros vonatk.).

Ugyanezen jelenséget látjuk a föltételes mellékmondatokban is, amikor a *ha* kötőszó után határozatlan (ill. relativ) nvm.

[1] Zolnai: Mondattani búvárlatok: 54. l.
[2] Ny. Közl. XXIII.

következik, és méltán, mert a föltételes kötőszó tudvalevőleg szintén relativ eredetü.[1]

Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. D. Ha ki mit kutyának szánt, maga eszi meg, kihull a foga. 9 : 560. (háromszoros vonatk.). Ne szóval, hanem kézzel [láss] hozzá, ha mit akarsz (= ha akarsz valamit tenni). 1 : 449. Pb. 4203.

A van mit tenni stb. szerkezet.

Ha a főmondat állítmánya a *lenni* igének valamelyik 3. személyű alakja és a mutatónévmás-alany vagy más alany hiányzik, akkor a melléknévi mondat állítmánya infinitivusban áll. A főmondat állítmánya tulajdonító esetet vonz, mely azonban nincs mindig kitéve. A főmondat és a relativ mondat ugyszólván eggyé olvad, úgy hogy alig érezni köztük a hangsúlybeli külömbséget. A személyragos infinitivusi alakokat a népnyelv, az irodalom és a köznyelv egyaránt használja a személyrag nélkül valókkal.

Van, volt, lesz stb. . . . *aki.* Ezem má van mit fogni! Ny. Van idekünn is mit önni. 8 : 516. Jó helyre tette a gatyáját, mert ott van mit aprítani a tejbe. 10 : 473. Van mit bajlódni a biró képének (= helyettes biró) a homolgó (= csoportosuló) emberekkel. 8 : 463. Maj csak lesz mit enni. Ny. Lesz még idő szípen járni, csak legyik mibe felőtözni. 29 : 189. A nyoszojuóloány en nagy kosoár kaloácsot visz magoává iés italt, esküvőrő kigyüve legyën mive kinoányi jaz ádot lelki jatyoát. 29 : 283. Hát biz én meg is házasodnám édes apám, ha volna kit elvenni. Ngy. 3 : 335. Néha egy-egy nyomatékos szó kerül a relativum elé: Ilyen-olyan adta, maj én kínlódok a fával, mikó van ittho mit ënnyi. 15 : 327. Elveszem én [a leányt], majd lesz én nálam miből fonni aranyfonalat. Ar. 278.

Nincs, nem volt, ne legyen stb. aki:

Csak akkor búsul az eb, ha nincs mit önnie. Dug. 1 : 59. No róka pajtás, már most nincs mit enni, egymást harapjuk (Olló). Ar. 323. Józan is tud lenni, mikor nincs mit inni. Ngy. 3 : 311. Attú ugyan nincs mit féni së. Ny. F. 37 : 46. A szegénynek nincs mibül adózni. D. Nincs mivê takaródzni. Ny. Nincs mijé haragunnom. Ny. Nem volt kinek beszélni, mert úgy elmentek azok, mintha csak a föld nyelte volna el. 29 : 43. Meghôtt a gazdájik, nëm vót mit önni nekik. 2 : 87. Ormánság. Sokat koplâtak is szegínyök, öccő má két napig nëm vuót mit önnyi. 1 : 417. Göcsej. Harmadnap reggel nem volt kire bízni a kecskét, maga hajtotta ki az ember. Ngy. 1 : 454.

[1] Ne tévesszük össze e szerkezettel a relativum másik: *ha ki, ha mellik* formáját; itt csak a föltételes szerkezet analógiája hatott a relativumra, ezért van *ha* a mutató nvm. helyén. (Göcsej.)

Së testyinek së lelkinek nincs hová lënni. 3 : 30. Megszorúlt nem volt hová fordulni a hé lelkinek, hízám (= hozzám) jött kölcsönkérni. 6 : 231. Nyomatékos szó került a relat elé: Péter tudta, hogy na nincs már többé félni a vasfejű embertől. Ngy. 2 : 388.

Ez a szerkezet néha megrövidül, a hiányzó főnévi igenevet a főmondat állítmányából lehet pótolni:

Itt kell hagynom a rózsámat, nincs kire [hagyni] . . . Panaszát nyújtaná, de nincs kinek. 8 : 224. Gallér híján köpönyeg, hazudtam mert volt kinek. Ngy. 2 : 459. Este felé jár az idő, szállást kérnék, de nincs kitől. Ngy. 3 : 231. Ha innánk se bánnám a nagy ijeccsígre, de ha nincs mit. 28 : 474. A szegény ember nem tudta mit igérjen, mert nem igen volt miből. Ngy. 1 : 471.

A relativumot néha névszó előzi meg, amelyre visszavonatkozik:

Nem érek én rá arra, van nekem elég mit csinálni. Most van elég mit enni. N. Rácalmás. A király látta, hogy csakugyan nincs más mit tenni, hát kihirdettette (a dolgot). Ar. 217. Főnév nagyon ritkán áll előtte: Mikor nem lössz fogam mivel rágnom. Kriza: Vadr. 54. A megelőző névszó attrakcióval a relativ nvm. ragját veszi föl. Hanem most már mást nincs mit tenni, eredj haza. Ar. 156. Érdekes kombinálás van e példában: Ezen nincs mit beszélni való. Ny. (ezen nincs mit b. × ezen nincs b. való.).

Lessz még idő szépen járni, csak legyen ki felöltözni. Erd. Közm. Itt a relativ nvm. a főnévi igenév cselekvésének alanya, de inkább a *kinek* alakot várnók, vagy pedig az ige fölszólító módjának haszálatát. [E szerkezetnek kérdésben való szereplését (mit van mit tenni stb.) l. fönt.]

Az igenév helyett nyelvünk egész történetében előfordúl a fölszólító móddal való szerkesztés:

Kiviszik a holt testet az udvarra, de nincs aki köröskörül sirassa. 1 : 182. Le van a szívem láncolva, nincsen aki feloldozza. Ngy. II. : 99. Imán a zapja ki kell aggya másnak a gazdaságot, hanem nincs aki gazdaság körül hólmit elhatojjon. 9 : 40. Sepsi-Uzon. Tenger az éccaka, nincs ki elaloggya, gyászba jez én szivem, nincs ki vigasztallya. Nd, 30 : 231. csángó, Bogdánfalva. Édes kedves lovam Pajkos! Fogva a te kedves gazdád, nincs ki gondot viseljen rád. Ngy. II. : 478. A barátok nálunk jöttek, s nincsen amit mëgëgyenek. 6 : 526. Csík m. Ennye hogy az Isten bocsássa meg, ímmán nincs mivel reá gyujcsak, agyon egy ütés taplót! 13 : 329. Ha az orsóját elejtette, nem volt aki feladja, ha tengeri fosztáskor piros csövet talált, nem volt aki egy csókon megvegye. Ar. 153. Ezalatt hazakerült a felesége, de hogy nem volt miből ebédet készítsen, hirtelen felmérte a korpát. Ngy. III. : 378. Nyitott szempilláim nem lesz ki befogja. Ngy. III. : 56. — Nyomatékos szó került a a relativum elé: Óh bolondok! hiszen nem tudott volna az templomot építeni, nem is volt neki amiből csinálja. Ngy. I. : 390. A relativum névmásra vonatkozik s ez megelőzi. Nincs azoknak annyijok se, ammibűl megíjjenek.

7.: 522. Debr. Annyi sincs, amit a szemébe csepegtessen. 9: 133. (Főnév áll előtte: Nincs szeretőm, kihő járnék. 1: 372. Tudom bizonyoson, hogy kerek Udvarhelyszékönn még csak egy fót sincs ojan embör, kinek az ina vele vessöt bírja. 4: 87. Ez a használat igen gyakori.)

Itt bőven vagyon, miből ijjünk. 10: 47. Gyergyósztmiklós. Nesze hoztam egy fejér cipót, meg egy kulacs bort, legyen amit egyél a mezőn. Ngy. III.: 336. Egy rész az anyámé, hogy legyen miből folytassátok a mesterségeteket. Ngy. III.: 372. Elfutott az erdőre, hogy fát hozzon, hadd legyen mivel a felesége legalább vizet melegítsen. Ngy. III.: 378.

A személyragos infin. szerkezetet '*nincs mit tennem*' némelyek a segédige kihagyásával magyarázzák: *nincs mit tennem* [*lehetne*]. De sokkal helyesebb, ha ezen két kifejezésmód kombinálásának vesszük: *nincs (a)mit tegyek* × *nincs tennem* (= tennivalóm). Az egyik kifejezésből a jellemző nvm., a másikból a jellemző főnévi igenév maradt meg s így állott elő ez a keverékszerkezet: *nincs mit tennem*.[1]

Nagy ritkán jelentő módú igealakot találunk az ily szerkezetü népnyelvi mondatokban:

Van, aki attésztát nagyonis szereti: Izlelje mëg esztet, tudom mëg nem veti. 7: 379. Kúnsztmiklós. Nincsen az a szíp lyán, akivê nem hálok... Bóka 2: 177. Csepreg. Nem vót amit nem mondott: Majd mëgtanitom igyëm kendet! 7: 278, Eszék. Nincs âz a sok, âmi ê nem fogy. 7: 520. Bajmok (Bács m.). Jó termés van, nem tom leszünk-e aki megesszük. Ny. F. 37: 30—31. [számbeli egyezés?]

Elvétve használatos a népnyelvben ez a szerkezet a *tud* igével is (*nem tud mit tenni*):

Nem tudok kit főkérni komának. Ny. Meg akarnák házasodni románé, de nem tudok kit elvenni, románé! Nd. Ngy. 2: 85. Ken së tud má kit macerányi, hát velem kötöszködik. Ny. Na fiam, én már nem tudlak miből tartani. Ngy. 2: 442 A szomszédok ezalatt körülvették a palotát, nem tudták mire vélni a dolgot. Ar. 221. Az asszony már nem tudta mire vélni, hogy hol maradnak azok a lányok oly soká. Ngy. 2: 433. Ó az isten ügyetlennye, nem tud a kezivê mi csinyáni. Ny. Hamarjában nem tudott neki mit adni az asszony, lekapta a katulyát, odaadta neki. Ar. 226. Büszkesígbű nem tunnak má mit tennyi, magukat az fotográfon lëvënnyi Ny. F. 38: 47. Nem tud mihez fognyi. Ny. Nem tud merre kimenni. N. Vasm. Nem tudok hová lenni, mint a tökbe esett egér. Wagner: Phras. Örömében nem tud hová lenni, mint egy egeret fogó fiatal macska D. 2: 166. Fölszólító móddal: A szegény ember nem tudta mit igérjen, mert nem volt miből. Ngy. 1: 471.

[1] L. Simonyi Nyr. 34: 94.

Itt is a *lenni* igealakok analógiás hatása látszik; de ezen mondatokban már az infinitivusnak nincs személyragja. Tehát: *nem tudott mit adni* e két mondatból állt elő: *nem tudott adni* × *nem tudott mit adjon.* — Ez kétségtelenül kifogástalan magyaros mondatszerkezet.

Részbeli vonatkozás.

Egyes mondatokban a relativ mondat nem a főmondatban kifejezett alany vagy tárgy teljességére, tehát nem egész tartalmára, hanem csak egy meghatározatlan részére vagy mennyiségére vonatkozik; ezt *részbeli vonatkozásnak* nevezzük. A részbeli vonatkozásnak nagyon gyakran hiányzik a főmondata, úgyhogy sokszor nem is látszik melléknévi mondatnak (pl. *ki milyen*).

Hány krajcár a gyinnye? Ki micsodás. Ny. F. 10:42. Hogy kel a dinnye? Ki milyen. N. Hogy kőtt el a juh? Ki micsodásan, 3—4 forinton. 9:520. Hogy vót a tojás? Ki hogy! ki három, ki négy ety hatos N.

Részbeli vonatkozás, de a határozatlan nvm. szerepel az ily páros mondatokban is:

(Az alanyesetben álló nvm. után rendesen egyesszámú az állítmány s a határozatlan névmásokkal bevezetett mondatok állítmánya közös:)

Lett ám ijeccsíg, ki êre ki âra szalatt. Ny. Ojan boldogúl íltek vagy még talán most is ínek, . . . hogy ojant ki látott, ki së. 7:185. Orosháza. Más király. ha husér ment a mészárszékre, ki ötven, ki nyolccvan fontot is méretett egysummájába. 29:534. Kibéd. Oszt olyan sűrű erdő nőtt rajta, hogy ki látott olyat, ki nem! Ngy. 2:458. De többesszámú az állítmány a főmondat alanyával egyezően: Az országában lakó emberek széltében-hosszában. ki kocsin, ki szekéren *hozták* a temérdek tülköt. Ngy, 2:411. — Sok szép virágszálát, mert mind levágatá [Háromszéknek], kit tűzbe, kit vízbe halomba rakatá. Ngy. 3:41. A sok farkas mind lepotyogott, kinek lába, kinek nyaka tört ki. Ar: 189.

A névmással bevezetett mondatokat a hozzájuk tartozó mondat állítmánya egészíti ki: Becsülletesen levedeltünk, ki a borbul, ki a sörbül. Ny. Maj ráncba szedlek bennőtöket, kit szép szóval, kit meg bottal. Ny. Adtam szeginyeknek, kinek kenyeret, kineg zsírt. Ny. Nyavajás en nép, kinek a foga, kinek a feje, de mindig fáj valamije. Ny.

Néha elliptikusan kimarad az állítmány, de könnyen odaérthető, kiegészíthető a mondat: Kit falúba, kit mezőbe, de legtöbbet farkasmezőbe [fogtak el] 6:283. gyerm. vers. Kinek a pap, kinek a papné [t. i. tetszik]. 10:473. Az erősebbjének ki fülire, ki farkára [hágott], ú dűtöttük ê. 8:85. Nem közös az állítmányuk, tehát a cselekvés különbözőségét éreztetik: Ki

részeg, ki meg be van állíttal. Ny. Látta a gyönyörű három mënyecskét: ki vizet hozott, ki az étêt kavarta, ki ëkszajgot rakott. 7 : 38. Kiugrott mingyá a tizenkét óriás, ki terítette az asztalt, ki meg ételeket hordott. 10 : 528.

A részbeli vonatkozást kifejező relatív mondatok tulajdonképen a *van . . . aki* félékhez csatlakoznak, csakhogy ezeknél a csakis segédigéből álló főmondat hiányzik. Pl. Lett ám ijjeccsíg, ki êre, ki âra szalatt: e mondat teljesalakja ez lenne: volt olyan aki êre, volt aki âra szalatt. De relativum helyett határozatlan névmást is tehetek: *egyik* êre, *másik* âra szalatt.

A tárgyas és tárgyatlan ragozás.

A népnyelvben igen érdekes a tárgyas és tárgyatlan ragozás fölcserélése, különösen a relativ mondatokban. A régi nyelvben elég gyakori jelenség, de a mai népnyelvben is előfordul, hogy a relativ mondat igéjét tárgyasan ragozzák, noha a relativumnak határozatlan jelentése után tárgyatlan alakot várnánk. Ennek oka az, hogy a független mellérendelő szerkezet analógiája hatott az alárendelőre. Sokszor az irodalmilag helyes alak megállapítása még az irodalomban jártasokat is könnyen megtévesztheti. Legtöbb baj van az *amely*-et gyakran helyettesítő *amelyik* névmással, amelynek jelentése megszorítóbb, közelebbről mutat rá, vonatkozik jelzettjére. Gyakran mindakétféle (alanyi és tárgyas) ragozást egyaránt helyesnek érezzük; de legtöbbször maga a népnyelv ingadozó és következetlen. — Joannovics György szerint (Nyr. 11 : 417): a relativ névmás tárgyesete mindig tárgyatlan igeragozást kíván, tehát akkor is, amikor az *aki*, *amely* stb. jelzőül áll a név előtt. Pl. Amely kutyát bottal ütnek, nem megy az a konyhára. 6 : 516.

Tárgyas ragozás alanyi helyett. A luca mökfokta, êvezette a rezolvába, aztán beletötte abba a gödörbe, amölliket ü ásta (e. h. ásott). 9 : 282. Egy tesznye csikó, melyet még a farkas is otthagyta volna. Merényi. Nm. 173. Amely kutyát el akarják veszteni, veszett nevét költik. 8 : 366. (el akarnak h.) Amel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újuláskor ki köll vinnyi a zudvarra. 7 : 86. Aik számokat a pók főköti a hállóba, tödd a lutriba, nyersz 4 : 83.

Viszont a tárgyas alak is megengedhető ezekben:

Amejik kutyát bottal kergecc a nyúl után, ne várj sokat attól. 30 : 400. Ha a sűrűségbe egymás hátára mászott is a csikó, csak êtrafáta ű öt lépésrű is asztat, amelyiket meg akart fogni (akarta h.) 8 : 85. De teljesen egyezik az

irodalmi használattal: Az arató üsse sollóját abba a kévébe, amejjiket legutójjára vágott. 6 : 177.

Anakoluthia van ebben: Ha az ajtó, ameiken bejüttél s magad után betetted, kinyílik, mekhalsz. 8 : 327. (és amejet betettél h.)

Simonyi Zs. (Nyr. 18 : 59) szerint „Van egy relativum, mely alakjánál fogva mindig tárgyas szerkezettel jár: amelyik." De ez a használat nem mindig elégíti ki nyelvérzékünket, gyakran az *amelyik* után tárgyatlan alakot várnánk.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a relativ mondat főmondatában is tárgyatlan ragozású az ige tárgyas helyett. Legtöbbször az ily mondatokban az a szó, amelyre a relativum vonatkozik, nincs kitéve, tehát aszerint alanyi vagy tárgyas, amint határozott vagy határozatlan tárgyról van szó:

Tárgyatlan ragozást várnánk: Egyszóval amit csak lehet, adják a mi kezünkre 6 : 205. Hát eszt a kastét, az arany tőtést, meg mindent, ami itt van, vigyétek . . . a tengernek hét szögegyibe (!) 10 : 528. (Itt mindakét ragozást helyesnek érezzük) — Tárgyas alakot várnánk: Gyere ide kis mënyecske, ölelly akit szerecc. 7 : 334.; 8 : 95. (De: Öleld, akit szerecc 6 : 526.) A muzsikusokról ne feletkezzenek, . . , amit âra szántak, ide letegyenek. 9 : 563. (tárgyatlan alak a rím kedvéért). Az irodalmi használattal egyezők: Amit tudott felrakott: amit nem birt ott hagyott 10 : 428. Hamaríts össze, amit lehet 8 : 272.

A számbeli egyezés.

Néha számban nem egyezik a relativ névmás azon névszóval, amelyre mutat. Ez a jelenség elég gyakori a Népnyelvben.

Vonatkozás egyesre többes helyett. A relativum egyes számú, pedig többre mutat:

Mosolyogtak rajta, aki csak látta. Ny. Hessentett egyet s a ludak, amennyi csak volt, mind leeresztették a másik lábokat is. Ngy. 3 : 415. [a csak szócska külömben összefoglaló értelmü, azért áll egyesben a nvm.) Szígyejjík [magukatj, aki szírűl van (e. h. akik szélről vannak). 29 : 476. Ott vannak ez új reg(r)uták, kinek göndör haját nyírják. 6 : 275. Nd. Ezek a jó lovak, amejik ít táncol-ë! Jászberény. Köll néznyi a csibékre, amit legelőször kieresztenek. 7 : 85. A zur megüszmertin, ke(= hogy) nem ulyanok [a verebek], amit ír az írászba. 30 : 229. csángó. Mire mondják hogy danca? Olyan zsombokos fenekekre, — felelt a paraszt — akin a hóviz, esóviz meg szokott állani, akin osztán niha nagyon jó kaszáló is kerul 10 : 285. Mëg aze zígtelen szitkozódások, amit víkhő vüsznek, hogy igazán még e hallásátüjis e'kö má kárhoznyi. 30 : 396. Jó termés van, nemtom lëszünk-e, aki mëgësszük. Ny. F. 37 : 30—1. [a beszélő kényelmességből elhanyagolja az egyeztetést].

A jelző és jelzett szó egyeztetését is gyakran elhanyagolja a köznyelv és a népnyelv ; az eset képzete megelevenül, de a számé nem válik tudatossá a jelzőnél. Ez a jelenség akkor tapasztalható, mikor a relativum, ill. az egész relativ mondat áll jelzőül vmely névszó előtt, tehát az úgynevezett attrakciós szerkezetben :

Akit Sárisápra irt leveleket, mind megőriztem 35 : 452. Akit elloptak kéncseket, mind helyreigazodik még többekke 18 : 231. A Viktor (lánynév) tud akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. Ny. F. 37 : 53. Akit én nekem csinál téli topányokat [sokér nem annám] 20 : 267. Mátyusf. nyj. Z. Gy.

Vonatkozás többesre, noha a névszó egyes számu.

A muzsikájuk öszvetöredezett, melyeket a minap öszveenyvezének. 8 : 141. lakod. vers. Jót kivánok én azoknak, akik neköm, én ës annak. [A második főmondat után a relativum egyesszámú lenne] 11 ; 40. Há hol van (vannak h.), melyikeket nyusztad ? 7 : 116. csángó nyj.

Gyüjtőfogalmak után áll leginkább a relativum többesben :

Férfi s asszony rendbül álló felekezet, kiket a szeretet ide kötelezett. 7 : 524. lakod. vers. A császár megajándékozá őt egy szeker pénzvel és egy koronával, s még katonát [adott] melleje, kik hazakisérjék őtet. 10 : 45. (katona = katonaság ; gyüjtőnév.) De : Nemes kompánia, itt vagyon egy sereg, aki már régóta a nyakamon fityeg 6 : 476. lakod. vers. Annyi a tenger nép mindenfelé, kik aszt nézni jöttek, hogy ki lesz már futósabb (= gyorsabb futó). Ngy. 2 : 394.

Érdekes az *egymás* szó szerkezete. Ezen szó két eleme közt olyan a viszony, mint az alany és a mondat valamely bővítménye közt. Forma szerint itt is egyesszámú állítmány kellene. De amikor a két szó összeolvadt, ez a viszony elhomályosult, csak a kölcsönösség, tehát a több cselekvő személy fogalma érezhető benne (szereti egy a mást = szeretik egymást) : Nem ám az a rózsa, ki a kerbe nyílik, hanem az a rózsa, kik egymást szeretik. Nd. [V. ö. Egymás-szeretőket az Uristen tartsa (= akik egymást szeretik)] A népnyelv gyakran szerkeszti az ilyen mondatokat egyesszámú állítmánnyal, azaz alaki egyeztetéssel : Jaj de boldog, aki egymást szereti. Nd. Aki egymást szereti, hű is marad a. Ny. F. 37 : 30. Távol a test, közel a szív, aki egymáshoz igaz s hív. Ngy. 2 : 100.

A határozatlan számnevek után a reájuk mutató relativum rendszerint egyesszámú, tehát egyezik az irodalmi nyelvhasználattal.

a) *mind, minden, néhány, több* stb. után:

Nem mind cigány, ami barna. D. Nem mind koldús, ami kér. D. Nem mind okos, ami tanult. D. (az ami relativum itt összefoglató, általánosító.). Otthon mindënt, ámije volt, fëlírt, de aszt nem tutta, hogy a felësíge tehërbe van. 6 : 469. Hát eszta kastét, az arany tőtést, meg mindent, ami itt van, vigyétek hetedhétországon tunnan a tengernek hét szögegyibe. 10 : 528. Ami rosszacs csak tud, mind rám kenyi. Ny. Odajár a szegedi lyány, mind ahány. Nd. Kinek van egy kis ládája, mind tegye ki. 8 : 237. Sok esik, amin örülhetni, de még több omol, amin búsúlhatni. D. Minden vót ott, ami csak kellett. 10 : 137. De amihóta jöttél, amit tudnod kell, mindent mongy meg! 10 : 43.

b) A *sok* után sokszor egyesszámú relativum szokott állani:

Nincs az a sok, ami ë nem fogy. 7 : 520. Édesanyám sok szép szova, kit nem fogadék meg soha. Ngy. Sok példát lehetne itt előhordani, mejjel be lehetne bizonyítani. 8 : 46. lakod. v. Igy a *többi* után is: Ha egy méhkast elopnak, akkor nëm lësz szërëncse a többihő së, ami mëgmarad, mert akkor mindannyi evesz. 7 : 35. Göcsej.

Néha többesben áll a *sok* után a relativum:

Azólta esztendőt má sokat számláltunk, mellyekben mi ketten a Marsnak szógáltunk. 6 : 412. (Nem eredeti népi termék.). Vót pejig akkó a határba sok hírös pásztor, akikbű, mikó kigyütt a röttöntörvíny, négyet akasztottak fő [eccerre]. 8 : 84.

Úgylátszik a népnyelv a *sok* után akkor használja a relativum többesét, ha személyekről van szó.

c) Érdekes eset áll elő, mikor a relativ mondat félbeszakítja a főmondatát. Ekkor a relativ névmás a szóegyezés viszonyánál fogva egyesszámban áll ott is, ahol a vele viszonyuló szónak egynél több személyt vagy dolgot jelölő számnév a jelzője. A népnyelv azonban gyakran használ ily furcsa szófüzést:

A két testvér, kik már 16—16 tavaszt értek meg, kártyázni kezdtek. (Merényi Nmesék 39. e h. ki . . . . ért meg, ... kezdett.). Még furcsább ebben: Az a nihány ember, aki a tizenkét tolvajjal szembeszáll vala, igen nagy tudományosok valának. 8 : 231. Gyergyósztmiklós.

A határozott számnevek után, mikor ezek jelzőül állanak, a relativ névmás majd egyes, majd többes számban áll:

Van szeretőm tizenhárom, ha tíz meghal, azt sem bánom; mégis marad kettő-három, kivel beérem a nyáron. Ngy. 1 : 253. Hallja kend, miféle két ember ez, aki itt táncol. Ar. 6. Levágta a fejét mindahárom lyánynak, aki rajta feküdt [a kövön]. Ar. 192. Aki megyen lovagolni, egy-két legényt viszen az csak, itt pedig van tizenkettő, aki kijedet kisérgeti. Ngy. 3 : 94.

A három kutya, mely urát minden lépten-nyomon folyvást követte, újra háromfontos kaláccsá változott. Ngy. 2 : 387. Másnapra viradva béfog a pajtából két görhös vasderest, amelyik csak úgy volt odalökve a királyi pajta egy szögeletjébe né. 29 : 43. Szép fekete hat ló . . . , kinek lába alatt ragyog aran patkó. 11 : 384. Hát há tetted a két krajcárt, akit êdobtá? 2 : 132.

Érdekes, hogy a nagykanizsai nyelvjárás ilyen esetben, amikor a jelzett főnevek határozott számnév a jelzője, a főnévre vonatkozó relativumot mindig többesszámban használja.

Pl.: Há hun van az a két ökör? Tudod azt a két ökröt, kiket a mújtkó hajtottak a vásárra (t. i. azt a két ökröt értem, kiket . . .) Három lány, kiket mújtkó láttunk. Melik fődet vették ki bérbe? Azt a hármat, kiket tennap néztünk meg. Miféle két embör az, akik ott állnak.

Tehát akár személyről, akár dologról van szó, e nyelvjárásban a relativum mindig többesben áll.

A többi nyelvjárásban nem igen találtam nyomára, a következő példák a Ngy.-ből és Arany L. népmeséiből valók:

Volt egyszer három árvalegény, akiknek semmi keresetük nem volt. Ngy. 3 : 407. Legjobban fülelt három inasa a királynak, akik a gyűrűt ellopták. Ar. 256. Egyszer jön ám haza a tizenkét farkas, akiké a ház volt. Ar. 275. Talált a házban három leányt, akik épen szénszaporát fontak. Ngy. 3 : 326. Leginkább személynevek és személyesített fogalmak után. Ekűtte a két kis fiját, akik olyan szíp kis gyerëkëk lëttek, hogy . . . 7 : 184. (itt a gyerëkëk szó kívánja többesbe a relativumot.).

(Folytatjuk.) BATTA BÉLA.

MËGY, MËGYËN.

Vannak finnugor nyelvek, melyek megkülömböztetik alakilag a folyó cselekvést a befejezett cselekvéstől gyakorító ígeképzővel. A magyarban is a folyó cselekvés jeleképpen több ige praesenstövét látjuk egy *sz* hanggal bővülni, mely azonos a finnugor *-*sk* gyakorító képzővel, pl. *tëtt, tévő, tétel* és *hitt, hívő, hitel,* de praes. *tëszi, tëszën, hisz, hiszën.* Szinnyei (NyK. 23 : 460.) rámutatott arra is, hogy a *nyől, jől*-féle nyelvjárási alakok praesenstőbeli *-l*-je a gyakorító *-l l* képzővel egy. Van ezeken kívül még két igénk, melynek mai praesenstöve különbözik az ígető egyéb alakjaitól: *vagyon* (> *van)* és *mëgy, mëgyën.* (Mult és perf. *vala, volt, méne, mënt.)* E két ige praesenstövében mutatkozó *gy* hangot szintén a praesens időjelének tartja a nyelvtudomány, s több nyelvtudós többféleképpen próbálta megmagyarázni, megegyezve abban, hogy mindakét ige praesensképzője azonos. Budenz elsőben úgy vélekedett, hogy ama *gy* a gyakorító képző *-d*-ből lett: **valdo-* > **valgyo-* > *vagyo-*, **mëndë-* > *mëngyë-* > *mëgyë-*. Ezt a vé-

leményt akkor Simonyi is elfogadta. Később Budenz alkalmasabbnak látta a *gy*-t a finnugar gyakorító *-*g- (-*j-)*ből magyarázni: **valgo-* v. **valjo-* > **valgyo-* > *vagyo-* stb. Továbbá Setälä nyomán, ki több ugor nyelvben kimutatta egy praesensképző *-*g*-nek nyomait, lehetségesnek tartja Simonyi azt, hogy a szóban lévő ígékhez is az járult. (L. Simonyi: TMNy. 1: 620—21.) Szinnyei Budenznek első gondolatához tért vissza, a gyakorító *-d*-hez (MNy.) has.[3] 109.) A véleményeknek ez ingadozása és sokfélesége mutatja, hogy igen kétes föltevésekkel van dolgunk. Jelen célom az, hogy a *mëgy, mëgyën* alaknak elfogadható megfejtését adjam.

Hogy a létezést jelentő ige ragozása egyéb igéktől eltérően fejlődött volna, vagy hogy benne valamely gyakorító képző praesensképzőül szerepelne, azt még inkább lehetne hinni; de hogy a *mëgy* ígénk az ő többi, cselekvést jelentő társaitól annyira különböznék ragozásában, az már első tekintetre is érthetetlen. A finnugor praesensképző *-*g*-nek nyelvünkben semmi nyoma, tehát azt a *mëgy* igében se szabad keresnünk. A finnugor gyakorító *-*g* vagy *-*j*, ha csakugyan lappang nyelvünkben, nem mássalhangzónak, hanem magánhangzónak lappang képzőbokrokban: *-ál -él, -ász ész* stb. (Sim. i. m. 395., Szinny. i. m. 66—70.) Különben egy ily képzőbokor, tehát benne és általa amaz állítólag lappangó *-*j*, hozzá is járult a *mën-* igetőhöz anélkül hogy azt elváltoztatta volna: mind a régi nyelvben, mind a mai népnyelvben ismeretes a *mënél* 'ito, ambulo' ige. Bizonyos tehát, hogy a *mëgy, mëgyën* alakban nincs gyakorító *-*j*. Hát vajjon gyakorító *-d?* Ez több képzőbokrunkban meglelhető: *-dogál -dëgél, -dok -dëk* stb., (Sim. i. m. 400., 402., 406. stb., Szinny. i. m. 68—9.) több ígénkhöz egymagában is hozzájárult: *bököd, döföd,* | *kérd, told* | *mond* (vö. cser. *manam* mond, beszél) stb. stb. (vö. Szinny. i. m. 64.) Láthatjuk azonban, hogy sehol a *-d* nem vált *gy*-vé. Különösen a *kend* ('megtöröl', *kendik, kendő,* vö. *keszkenő)* és *mond* nagyon egyező hangzású a föltételezett **mënd* igével, de azért nincsen *kengy, kegy, mongy, mogy* alakjuk. Tehát, ha a *-d* képzővel lett volna is egy **mënd* igénk, abból nem várhatnánk *mëngy* > *mëgy* alakot. De hiszen két képzőbokor által hozzá is járult e képző a *mën* igetőhöz: *mëndëgél* és *mëndëk* 'ito' R. (3. személy!) Ezekben a *d* a gyakorító *-d,* de azért nincsen és nem is volt ily ígénk: *mëngyëgél, mëgyëgél, mëngyëk, mëgyëk* (3. személy!) Lehetetlenség tehát az is, hogy a *mëgy, mëgyën* alakban gyakorító *-d* volna.

Lássuk most az én magyarázatomat. A rokon nyelvek azt mutatják, hogy a *mëgy* ige tövének végső mássalhangzója *n* volt. *Mén (mën-)* ~ osztj. *mənem,* vog. *məni, mini;* f. *menee,* lpS. *mannat* stb. stb. (vö. szam. *mine-,* l. Szinny. i. m. 156.). *Mén-, mën-* tőre vallanak a ragos és képzős alakok is: *mënt, méne, mënénd, mënő* (< *ménő* R.), *mënetel* (< *ménetel* R.), *mëhet* (< **méhet* < **ménhet)* stb. Tehát a *mëgy* ígének valamikor így volt a praesense:

**ménëk* > *mënëk*	**ménünk* > *mënünk*
**ménsz* > *mënsz*	**méntëk* > *mëntëk*
mén v. **ménën* > *mënën*	**ménnek* > *mënnek.*

A hosszú hangzós alakokkal némellyel a kódekszekben találkozunk, a *mén* s a rövid hangzós alakok ma is élnek a népnyelvben. Kalotaszegen a praesens minden személyében *mën-* v. *men-* az ígető s Dunántúl több helyén

élnek ez alakok: *mënëk, mész* v. *mísz* (< **ménsz* v. **mínsz*), *mënünk*. Nagykőrösön is: *mönünk*. A **ménëk* > *mënëk* alakból fejlődött a **ményëk* > *mënyëk*. Az *n* > *ny* hangváltozás igen gyakori nyelvünkben: *asszon* > *asszony, puttonos* > *puttonyos, eleven* > *eleveny, halován* > *halovány*,[1] *vonok* > *vonyok, kenëk* > *kenyëk* stb. Lettek tehát a *mëgy* ígének ily alakjai:

E. szám 1. sz. **ményëk* > *mënyëk*.
„ „ 3. „ **mény* v. **ményën* > *mënyën*.
F. „ 1. „ **ményünk* > *mënyünk*.

A rövid hangzós *ny*-es alakok ma is élnek nyelvjárásokban s régibb írott emlékeikben (Sim. i. m. 622.) az említett három személyben; de a többi személyben *mënysz, mënytëk, mënynek* alakok nincsenek, ugyanis a mássalhangzóval kezdődő ragok előtt az *n*-ből helyzete miatt nem vált *ny*. Igy van a népnyelvben *kenyëk, vonyok, keny, vony, kenyünk, vonyunk*, de nincsen *kenysz, kenytëk, kenynek, vonysz* stb., hanem: *kensz, kentëk, kennek, vonsz* stb. A **ményëk* > *mënyëk* stb. alakokból lettek végül *ny* > *gy* hangváltozással ezek az ismert alakok:

mégyëk > *mëgyëk*
mëgy (< **mégy* 3. szem.!), *mégyën* > *mëgyën*
mégyünk > *mëgyünk*.

Ily hangváltozás történt az *ányú* > *ágyu* szóban is. De legjobb példa a *mënyëk* > *mëgyëk*-féle hangváltozásra: *monyoró* > *mogyoró*. Ugyanis e szóban az *ny* hangnak oly helyzete volt, mint a *mënyëk* stb. alakokban: két magánhangzó között egy szókezdő *m* után. Talán disszimiláció okozta, hogy a két szomszéd orrhangú mássalhangzó közül az *ny* megszűnt orrhangú lenni s ezáltal a vele egy helyen képzett ezplozívára, *gy*-re változott. Hogy a *mogyoró* szónak — bármi okozhatta is benne az *ny* > *gy* hangváltozást és bármi is az etimonja — eredeti alakja nyelvünkben az *ny*-es alak, az kétségtelenül kitűnik az Okl. Sz. megfelelő cikkelyeiből. Összesen 57-szer találjuk benne 1055-től kezdve a *mogyoró* szót de *gy*-vel mindössze háromszor: 1338-ból, 1567-ből, 1719-ből, tehát az első adatot kivéve nem igen régi korból.

Igy tehát megkaptuk az egyes számú első és harmadik s a többes első személy alakjának magyarázatát. Ezzel egyszersmind meg van magyarázva az is, hogy miért ritkább, vagy nem járatos a *gy* hang a többi alakokban: ott az ígető *n* hangja — mint említettem — a rákövetkező mássalhangzó miatt helyzeténél fogva fejlődött másképp. Az egyes számú második személy a mai köznyelvben leginkább: *mész (mísz)*. Ez nem a *mégysz* alakból lett, mint Simonyi véli (i. m. 61), hanem az eredeti **ménsz* alakból, mint: *pénz* > *péz*. A belső analogia folytán ment át a *gy* hang a második személybe is és ott az *-sz* személyraggal vagy *cc*-vé olvadt össze: *mécc*, vagy utána a személyrag elmaradt: *mégy*. A *mécc* csak nyelvjárásban él, a régi nyelvben nem találkozunk vele: mindenesetre igaza van Simonyinak abban, hogy ez „a *mégy* alaknak csak újabbkori bővülése." (I. m. 621. A mai irodalmi nyelvben s a régiben is *mégy* a járatos személyrag nélkül). A többes

[1] Egy megjelenendő munkámban, melyből egy részt a NyTárs. dec. ülésén előadtam, azt fejtegettem, hogy a *-vány -vény* képző a határozó igenév *-ván -vén* képzőjéből lett. M. G.

második személy mind a régi nyelvben, mind a maiban megmaradt *mëntëk* alakjában *gy* nélkül. Ha csakugyan való az, hogy Sárospatakon mondják: *mégytëk* (Sim. i. m. 621.) és Szatmár vidékén: *mëgytëk* (uo. 273.) — ez nagyon is új és kis körben járatos alak. A többes harmadik személy is csak *gy* nélkül van a mai nyelvben. A régi nyelvből Simonyi csak az EhrK.-ből (20., 82., 115.) tudja idézni a *mednek* alakot. Ez nem azt bizonyítja, hogy a *mënnek* eredetileg **mëgynek* volt, hanem azt, hogy a *gy*-s alakok analogiájára csak nagyon ritkán lett a *mënnëk* alakból **mëgynek* > *mëdnek*. A *mëngyën* alak nem eredetibb a *mëgyën*-nél. A NySz. csak Thurzó leveleiből idézi egyszer a *mëngyën*-t. A *mëngyëk, mengyek, mëngyën, mengyen, mëngyünk, mengyünk* alakok, melyek ezon vidékeken élnek, amerre a *mëgyën, mënyën* stb. alakok kezdődnek, ezekből származtak kombináció útján. Tehát a *mëngyëk* nem a föltételezett, de — mint láttuk, soha sem volt -**mëndëk* alakból lett, mint Budenz és Szinnyei hibásan véli.

A *mëgy, mëgyën* ige praesensének ragozásában semmiféle külön képző nincs; az igető végső mássalhangzója eredetileg *n* volt; az egyes számú első és harmadik s a többes számú első személyben *n* > *ny* > *gy* hangváltozás történt: amennyiben a többi személyekben *gy* hang mutatkozik, ez belső analógia eredménye.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

RÉGI MŰSZAVAINK.

A közel múltban átvizsgáltam népiskolai gramatikáinkat. Engem — természetesen — inkább pedagógiai értékük érdekelt s módszertani szempontból írtam róluk.[1] Ám a nyelvészeket érdeklő nyelvi jelenségekre is akadtam s azért — szerény véleményem szerint — hálás dolog volna őket nyelvi szempontból is tüzetes vizsgálat alá venni.

Ezúttal csak régibb íróink műszavaira óhajtom terelni a figyelmet. Kezdem Révaival,[2] aki ismert öreg betüt, apró betüt, törzsökszót, származott szót, rövidítés jelet, foglaló jelet, vesszőt, pontosvesszőt, kettőspontot, végpontot, zárjelet, kezdet-, kérdés-, felkiáltás-, említés-, mutató-, pihenőjelet, szókötést, magánhangzókat, mássalhangzókat, betüfoglalást, kerek-beszédet (periodus). „A magyar nyelv tanításnak" szerinte „hat részei vagynak: 1. A helyes kimondás. 2. A szóforgatás. 3. A szószármaztatás. 4. A szókötés. 5. A helyes irás. 6. A hang-mekkorság".

Verseghy Ferenc[3] ábéce rendben felsorolja azokat a „Magyar Mesterséges Szavakat", melyek Nyelvtudományában „előkerülnek". Lendüle-

[1] Lásd: *Népiskolai magyar nyelvtanaink története.* Irta: Böngérfi János. Budapest. Lampel R. (Wodianer) könyvkereskedése. 1908.

[2] *A magyar nyelvnek* helyes irása és kimondása felől kettős tanuság avagy Ortográfia. A nemzeti oskolák számára. Budán 1780. 8-r. 31 l.

[3] *Magyar grammatika* vagy *Nyelvtudomány,* mellyben a Hazai Nyelvnek sükeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A Magyar Nemzeti Oskolák számára. Budánn, a királyi m. universitás betüivel. 1821. 8-r. 518 l.

tes szavakban értekezik „a talpigazságokrúl", melyekre a „jelenvaló Nyelvtudomány építtetik". „Ugyanazon nemzeti culturának előmozdítására annál alkalmatosabb a nyelv" — mondja V. — „mennél több új, akár az okoskodás által *kinyomozott*, akár a többi cultivált nemzetektül kölcsönzött gondolatokat, ideákat, igazságokat, tanításokat s *érzékeny rajzolásokat* tud a nemzetnek *szokott* és *régen ösmerős* szavaival, *szókötéseivel, szófordulásaival* és *szójárásaival* kifejezni". A magyar nyelvben „34 czikkelyezett" hangot különböztet meg. A magyar *„igeragasztásban"* 3 személyt ismer. Beszél betütudományról, írástudományról és olvasástudományról. „A nyelvtudománynak" — fejtegeti — „két főága van, u. m. a *szónyomozás*, azaz etymologia és a *szókötés* avagy a syntaxis".

A pozsonyi gramatika[1] a többek közt tanít betűfogásokról, a *névmásáról*, tóldalék szókról és a szók *el-rendeléséről*. A „grammatikát" szerinte „nyelvmesterségnek vagy *beszédmesterségnek* lehet magyarul nevezni". „Minden mesterség" — magyarázza — „bizonyos *jegyzésekből* áll: a magyar grammatika tehát a magyar beszédre tartozó jegyzéseknek rendbeszedése".

A budai gramatika[2] tanít a tóldalék névről, a szám vagy *számoló nevekről*, a *nevezet másáról*, a *meghatározó* v. *utól-függő szótetemekről, szófejezetről, „foglaló* és *közbevetett* szókrúl", az állatos neveknek egybekötéséről, az egybevetésnek vagy az hasonlításnak grádítsaival való élésről, a nemetjegyzőszórúl, a nevezetmássárúl stb.

A debreceni gramatika[3] a jelentő módban a következő időalakokat különbözteti meg: 1. jelenvaló, 2. első aligmúlt, 3. második aligmúlt, 4. harmadik aligmúlt, 5. egészen múlt, 6. régenmúlt, 7. első jövendő, 8. második jövendő.

A kassai gramatika[4] nyolc beszédrészt ismer: articulus, név, névmás, ige, határozó, foglaló, utójáró, közbevető.

Kecskeméthy Csapó Dániel[5] még mindig betüzésről vagy *betütudományról* tanít. Könyvének negyedik része a *szónyomozással* foglalkozik. 12 beszédrészt „vagyis inkább nemet" különböztet meg: névszócskát, főnevet v. tárgynevet, melléknevet v. rajznevet, számnevet v. számszót, névmást v. névpótlót, birtokos nevet, utóljárót v. névragot, igét vagy időszót, részesülőt, határozót v. igetársat, foglalót v. kapcsolatot, közbevetőt v. indulatjelt. A szó- és mondattani elemzés nála *fejtegetés*.

[1] *Kisded magyar grammatika.* Melly még a Magyar Oskolában lévő, de a Deák Oskolákra igyekező Kisded Tanulóknak olly véggel készíttetett, hogy a Deák Nyelv Mesterségét majd könnyebben tanulhassák. Pozsonyban, Wéber Simon Péter köitségével és betüivei 1797. 8-r. 55 l.

[2] *Magyar grammatika* vagyis a hazai nyelvnek gyükeres megtanulására való intézet, ugyan a magyar nemzeti oskolák számára. Az árra kötöttlennek 18 krajtzár, Budán. a kir. Akadémiának betüivel. 1802. 8-r. 87 l.

[3] *Magyar grammatika,* mely főképpenn a deák nyelv tanulására készülő magyar gyermekek számára íródott. Debreczenben. Nyomtatta Csáthy Görgy 1808. 8-r.

[4] *Magyar grammatika* különös tekintettel az orthographiára és levelező-könyv. Rövid oktatása a helyes és hibátlan írásra s a közéletben szükséges levelek és egyéb tiszti irományok foglalására levél- és egyéb íráspéldányokkal. Kassán, a literaturai intézetben. 1834. kis 8-r. 90 l.

[5] *Kérdezősködő Magyar Nyelvmester.* Azaz kérdésekbe és feleletekbe foglalt honi nyelvtudomány világosító jegyzésekkel. Iratott nevendékek számára. K. Cs. D. magyar nyelvtanító által. Pesten Trattner és Károlyi. 1833. 8-r. 183 l.

Majoros András[1] nyelvtana a Révai szellemében készült, a nyelvtudomány szempontjából kiválóan értékes munka. Igaz, hogy a szótant még ő is szónyomozásnak mondja, de már ismer egy- és többtagú, egyszerü, összetett, eredeti v. *gyökér* és származott vagy *származék* szavakat. Az articulust *névtárs*-nak nevezi. A *név* szerinte „ollyan szó, melly valamelly személyt, dolgot vagy annak tulajdonságát jelenti, péld. király, föld, jó, nagy 's a' t." Négyféle számnevet különböztet meg: 1. a sarkszámok neveit, 2. rendszámneveket, 3. osztószámneveket, 4. egybefoglaló v. sokszorozó számneveket. A névmásnak „hét neme lehet": 1. személyes, 2. birtokos, 3. mutató, 4. visszatérő v. visszafordító, 5. visszavivő v. visszamutató, 6. határozatlan, 7. kérdő. Jelentésre nézve négyféle igéről tud: 1. *lételesek* v. létigék, 2. cselekvők v. művelők, 3. szenvedők, 4. középigék. Ez utóbbiak kétfélék, u. m. *„a) ik* szótagban végződők, pld. fázik, emlékezik. *b)* Ollyanok, mellyek úgy hajtogattatnak, mint a cselekvők, péld. áll, megyen". Négy igemódról értekezik: jelentő, óhajtó vagy *foglaló*, parancsoló és határozatlan módról. A foglaló vagy *kötszók* lehetnek: összekötők, különválasztók, feltételesek, ellenvetők, megengedők, okadók, kizárók, következtetők, magyarázók, kérdezők.

A syntaxist szókötésnek mondja, az állítmány nála is *mondomány* stb.

Pecz Gyula[2] már mondattant, szótant, szóalkotást és írástant ismer. Megkülönböztet egyszerü v. kopasz mondatot, továbbá bővített, összevont és összetett mondatot. A szótan nála három szakaszra oszlik: 1. a névről, 2. az ige, 3. a viszonyszók vagy részecskék. Az *írástan* elnevezésén a helyesírás főbb kellékeit kell értenünk.

Az eddigiekből is látni való, hogy nyelvtaniróinknál mindenha megvolt a vágy, a törekvés helyesebb, tökéletesebb műszavak után, de a haladás, a fejlődés e téren sem volt állandó. Gyakran nagy visszaesés következett be.

Igy pl. *Papp Lajos*[3] egy évtized mulva ismét szóelemzésről és szókötésről tanít, az alanyt *alapszónak* mondja s az állítmányt *rólamondottnak*. A névmás nála „névhelyettes". A cselekvő, szenvedő és középigén kivül *pót-* vagy *mellékigéket* is ismer.

Hegedüs László[4] még mindig betűtanról tanít, a névelőt és a névutót *rész-szó*-nak mondja, határozó helyett következetesen „határzó"-t emleget, a névmásokat három csoportba osztja: 1. főnévmásokra, 2. melléknévmásokra és 3. számnévmásokra. Stb.

De nem folytatom. Azt hiszem, akad majd hivatott toll, amely grama-

[1] *Rövid magyar nyelvtudomány.* A két alsó nemzeti osztálybeli tanulók számára. A szerző nevét írott betük tudatják: *Majoros András.* (A könyv egyetlen példányát a sárospataki főiskola nagy könyvtárában őrzik. A címlapra a szerző nevét a főiskola egyik volt főkönyvtárosa, *Szinyei Gerzson*, kir. tanácsos, akad. tanár, írta rá). S. Patakon. Nyomatta Nádaskay András 1840. 8-r. 96 l.

[2] *Gyakorlati magyar nyelvtan.* A középtanoda és népiskola felsőbb osztályainak számára. Irta *Pecz Gyula*, a szarvasi főiskolában a szónoklat és költészet rendes tanára. Pesten, Heckenast G. 1849. 8-r. 180 l.

[3] *Magyar nyelvtan* és olvasókönyv népiskolások számára. Irta *Papp Lajos* h. nánási ref. tanító. 1860. Debreczenben. Nyom. Okolicsányi és társa könyvnyomdájában.

[4] *Magyar nyelvtan* gyakorlatilag szerkesztve. Népiskolák számára. VII. kiadás. Sárospatak. Steinfeld Béla 1874. kis 8-r. 204 l. Az első kiadás 1855-ben jelent meg. Szerzője: *Hegedüs László* ev. ref. lelkész-esperes.

tikai irodalmunkat nyelvi szempontból alapos vizsgálat alá veszi. Akad méltatni és gáncsolni való elég. A régiek magyarosságát általában gáncs nem érheti vagy legfeljebb nehány szó fér hozzá: mig az újabb időben gombamódra megszaporodott gramatikáink magyartalansága gyakran égbekiáltó. Aki nem hiszi, győződjék meg róla!

BÖNGÉRFI JÁNOS.

IRODALOM.

Póra Ferenc: A magyar rokonértelmü szók és szólások kézikönyve,
Tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban.
Budapest. Athenaeum, 1907. 523 l.

A magyar irodalom legelmésebb s legmélyebben járó buvárainak egyike, jellemezvén egy alkalommal Vörösmarty életének utolsó éveit, fájdalmasan kiáltott fel: „Képzeljék uraim, mi lett Vörösmartyból! Ez időtájt egy magyar-német szótárt szerkesztett! Az az ember, aki megteremtette nekünk a magyar költészet nyelvét, kénytelen volt a szókat alfabetikus rendben összeállítani és a német értelmüket mellé irni".

Valóban, a szótárírás sohasem tartozott a költői munkálatok közé, a szótárírás sohasem volt költői ábránd tárgya. Ábéce rendbe összeszedni egy nyelv szavait, melléjük tenni másnyelvi megfelelőiket, rakosgatni a lapocskákat egymás mellé — alig felelhetett meg valaha a szárnyaló lélek magasröptü törekvéseinek. Abban a sajátos országban, ahol egymás közelébe kerül az *angyal* és az *abrak*, a *myrrha* és a *marha*, a *szamár* és a *szerelem* és hasonlók, mert véletlenül egy betün kezdődnek, abban az országban, úgy látszik, nem sok gyönyört ád a séta.

De ne feledjük, hogy van a szótárnak egy logikusabb szerkezetü fajtája is. Ez a szinoním-szótár, a jelentésbeli hasonlóság alapján csoportosított szólajstrom. Itt a szavak logikai csoportokba vannak foglalva. Az ilyen szótárt igazán öröm, valóságos szórakozás forgatni. Szinte próbára tesszük általa nyelvérzékünket: melyek jutnak magunknak is eszünkbe? melyekkel birjuk magának a szótárnak anyagát kipótolni? Az ilyen szótár már nem amolyan gépiesen összerakott cédula-csoport, az ilyennek megalkotásához nyelvünknek mély és alapos ismerete, nagy olvasottság, óriási türelem és sok-sok idő, sok-sok ideális tárgyszeretet szükséges. Az út, melyen egy szinoním-szótár szerkesztőjének haladnia kell nálunk, nehéz út, járatlan és fáradságos.

Póra Ferenc valami husz esztendővel ezelőtt indult el ezen az úton. Méltó helyről volt kiindulása. A stilisztika tanítása a legszebb alkalom a jelentéstan iskolai kifejtésére. „Kitűztem — mondja Póra előszavában —... egyes fogalmakat, p. *kóborol, üt, szép, rút, buta, bolond,* és felszólítottam a növendékeket, mondjanak hasonló értelmű szókat és irják be a füzetbe." A gyüjtés munkája szépen haladt. 1895-ben már 16000 szó és szólás volt összegyüjtve. Az Akadémia akkor a Marczibányi-jutalommal ajándékozta meg e mű első alakját. Azóta szerzője dolgozik rajta szorgalmasan s megható

dolog, hogy húsz esztendei munkásság után oda kell írnia: „Magától értetődik, hogy ez az úttörő, alapvető munka nem teljes; hiszen szótárféle mű sohasem volt és nem is lesz sohasem teljes". E komoly, becsületes szavak mintegy előre jelzik e mű értékét: szorgalmas, nagyértékü, nélkülözhetetlen mű, de csak alapnak, kezdetnek tekinthető egy hasonló tárgyu legalább bizonyos szempontból teljes dolgozathoz.

De Póra különben is kézikönyvet akart adni, tehát mintegy nyelvkincsünknek leggyakrabban használt elemeit. A szótár szerkezete a következő: az előszó után betűrendes szómutató következik (1—276. l.). Ebben azok a kifejezések vannak ábécerendben szótározva, amelyek a következő részben előfordulnak.

Ez a II. rész, melynek címe: Nyolcszáz szinoním csoport, a tulajdonképeni mű, vagyis maga a szinoním-szótár. Rendszerének ismertetését úgy véljük legkönnyebben elintézni, hogy közöljük vázlatát (kár, hogy e vázlat nincs a szótár végén összeállítva). Tehát: I. Elvont vonatkozások: lét, vonatkozás, mennyiség, rend, szám, idő, változás, ok, okozat (1—169. csoport); II. tér, kiterjedés, alak, mozgás (170—250 csoport); III. Anyag: szervetlen anyag, szerves anyag, élet, halál, érzékszervek, tapintás, hő, íz, szag, hang, fény (276—381.): IV. Fogalomképzés, fogalomközlés, a fogalomközlés eszközei, nyelv (382—493.); V. Akarat. Egyéni akarat. Másokra vonatkozó akarat. Birtokra vonatkozó akarat (494—657.); VI. Érzelem, hajlam: érzelem, rokonszenv, ellenszenv, erkölcsi érzelem, jog, vallás (658—800). A dicséretet, mely ez osztályozás szépségét megilleti, Póra elhárítja magától az előszóban az ő mintaképére; ámbár ő a John Roget 1000 csoportját 800-ra csökkentette.

A fő kérdés mármost, melyre felelnünk kell, ez: Minő anyag van közölve e szótárban nyelvkincsünkből? Bizony e kérdésre bajos a felelet. Van itt köznyelvi alak, népnyelvi alak, tisztán irodalmi forma; az egyes alakokra néhol költőkből is van idézet. Nem lehet mondani, hogy ezt vagy azt a szaknyelvet vagy nyelvjárást mutatja be. Póra az e g é s z magyar nyelv kincsesházában dolgozik és mintegy belemarkolt anyagába, mondván, ime itt a mutató, nagyjában ilyen a mi nyelvünk.

Igy esett aztán, hogy igen közönséges kifejezést nem találtunk s viszont igen ritkát közölve látunk. Nézzük pl. a *v* betüt. A *vadon* szó mellett 164. szám áll. A 164. csoport a *heves* fogalomkörét adja. Itt megvan *vadság, vadít,* de *vadon* nincs, nem is lehet. (A *heves* csoportban ott van: *felheccel, felheccelés,* melyek alig sorozhatók még a magyar nyelv kincsei közé; irodalmi nyelvünk forrongását jelzik, de nem szótárba valók.) Hiányzik továbbá: *vajha, vajudik, valahol* stb., *varangyos, varga, varju, város* (ellenben megvan -beli, -bíró, -tanács stb.); *váz* (van: -lat stb.); *vecsernye, véka, vércse, veréb, vese, vezetéknév, vice, vincellér* (ellenben van *vinkó), virtuóz* (l. NySz.), *virtus, várta, vegytan, véna, venyige, veret* (Gepräge). Viszont némely szónál különféle hangalakok is közölve vannak: *válu* és *vályú. Várna, várad, vinkó, végzett földesur, vacsog, vadakat beszél,* részint régiségük, részint használatuk szűk köre miatt nem okvetetlen ide valók.

De távol legyen az olvasótól, hogy ezekben h i b á k a t lásson. Ez e sorok irójától is távol áll. Az sem hiba, hogy nem látunk rendszerességet, a dolgok logikus keresztülvitelét a szinonim csoportok közé vetett dült betüs

jegyzetekben sem. Néhol másnyelvü magyarázat is van (német); közmondások is előkerülnek; akad költői idézet is. (Pl. az Egyenlőségnél: Vagyok olyan legény mint te, vágok olyan rendet mint te; vagy: Csókját százszor *megtetézi* Gyulai). A szép és a nagyterjedelmü *Halál* cikkben ott vannak Petőfi sorai is: Egy gondolat bánt engemet, ágyban, párnák közt halni meg; sőt e sorok is: Ott essem el én a harc mezején.

Ez a munka tehát azt jelenti, hogy egy lelkes, gondos magyar tudós jóvoltából túl volnánk a kezdet nehézségein. És itt ez igen sokat jelent. Itt valóban az a legnehezebb, mert folytonos, megfeszített lelki munkát kiván, ami a betürendes szótárnál csak technikai munka: az anyag rendezése. Ennek a 800 csoportnak a megalkotása s nyelvünk egy részének ilyetén elosztályozása a legnehezebb, a legméltánylandóbb munkálatokhoz tartozik. Valóságos bravurmunka: 800 logikai csoportba, fogalmi csoportokba elosztályozni 30,000 kifejezést. Erősen sok tennivaló van még hátra. Ki kell egészíteni vagy nyelvünk egész anyagával, vagy legalább egy bizonyos kisebb nyelvi közösségünk (pl. irodalmi köznyelvünk) szókincsével. De így is nagyon hasznos, kiváló munka. Forgatnia kell minden magyar írónak, minden magyar olvasónak. S ha forgatni fogjuk e kézikönyvet — keresgélvén rokonjelentésü kifejezéseket, nem szabad megfeledkeznünk a szerzőről sem, ki életéből két hosszu évtizedet adott oda egy fárasztó feladat megoldására, ki igazán megérdemli, hogy hálával gondoljon rá nyelvünknek minden barátja.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŰVELÉS.

A latin-görög szók magyaros alakjáról. (Nyr. 37: 133.). Énnekem is van még egy pár szavam a Földrajzi Közleményeknek arra a furcsa állítására, hogy „a magyar nyelv leghivatottabb őre, a Magyar Nyelvőr úgy látszik ilyenformán szeretné az idegen szavakat írni: Egy *reformát státf*érfi . . . nem lehet conservativ sem *aristokrat* . . .“ stb., s arra a rosszindulatú (s más rosszindulatú uraktól is hangoztatott) nyilatkozatára, hogy „ennyire süllyedt a magyar nyelv őrzése Szarvas Gábor halála óta“. Nos hát: én már harminc év óta hibáztatom az *arisztokrát, filozóf, filológ*-féle csonkításokat. Az 1879-ben megjelent Antibarbarusban ezt irtam (29. l.) „*Latin szavakat* ne használjunk németesen csonkított alakban: a) -us, -ius, -os elhagyásával: stil: stilus (irály, ellenben gót stil, mert ebben a jelentésben a németből van átvéve); filozóf, philolog, paedagóg: filozofus, filologus, pedagógus; dialog, monolog: dialogus, monologus; Vergil, Horác: Vergilius, Horatius; Homér, Pindar: Homéros, Pindaros; kivéve az -iv végű melléknéveket, melyek már nagyon is meghonosodtak ilyen alakban: relativ, frequentativ, intensiv; — b) -is elhagyásával: ideál irány, collegial érzelmek, notábelek gyűlése: ideális i., kollegiális é., notábilisok gy.; interlineár fordítás: interlineáris, ink. sorközi f. — c) epikurei bölcseség: Epikurosféle b. — De viszont nem helyeselhető: hollandus festők e. h. hollandi f.“

— Később, 1891-ben, A nyelvujítás és az idegenszerüségek c. akadémiai értekezésemben (8—10. l.) tárgyaltam Kazinczy szerepét a szóban forgó németesség elterjesztésében: „Mellesleg említem Kazinczynak azt az ismeretes szokását, hogy az olyan idegen szókat is, melyeket nyelvünkben latin végzettel szoktak alkalmazni, s melyek e latin végzettel vagy már ennek magyaros elváltozásával nagyrészt meg is honosultak, — ő német vagy még inkább francia hangzással akarta mintegy divatositani, modernizálni. Evvel egyrészt az volt a célja, hogy rövidítse a szóalakokat, másrészt, hogy elkerülje a sok *-um, -a, -us, -is* szóvég egyhangúságát. Példák: *Paradicsom:* Egy boldog *paradizt* festvén távolról szemeim elébe: índem sie mir ein *paradies* von weitem zeigten (VIII: 146.). Ezek a *paradízi* órák: diese *paradiesischen* stunden (IV: 356, V: 229.). *Templom:* Egy görög ízlésű *tempelt* állít (Lev. I: 319.). *Theátrum: A theáterek* (IV: 356.). *Sceptrum: Czeptert* adnak kezébe: ein *scepter* (IV: 389.). *Galería:* Te a *galerieben* vársz: in der *galerie* (VIII: 222.) . . . *Athénás* h. *Athen* (l. Szemere Munk. III. 160.). *Horatius* h. *Horátz, Homéros* h. *Homér. Frázis:* E *phrázok* IV: 40. *Generális: generál* IV. *Pantomimikus, pantomimice:* Valami characteristikait *pantomimisch* fejeznek ki IV: 404. . . . Fölösleges volna valamennyi példát fölsorolni, mert ez eljárásban Kazinczy nem igen talált követőket, csak az *-us*-végű szók rövidítésében (*Horácz, Homér:* igy *filozóf, pedagóg, monolog, dialog* stb.). A német és francia nyelvnek efféle hatását érzi ugyan újabban is irodalmi nyelvünk, de más szónemekben, s leginkább csak a melléknevek használatában. Sokan rövidítik az *-ális*-végű melléknevеket *-ál*-végűekké: *collegiál* érzelmek, *ideál* irány stb., de ez ma is idegenszerűnek hangzik. Csak az *-ivus* helyett alkalmazott *-iv* végzet honosult meg irodalmi és müvelt nyelvünkben, s ez nyereségnek tekintendő annyiban, hogy nem kell az *-ivus, -iva, -ivum* megkülönböztetésével törődnünk, pl. *relativ szám (relativus numerus), relativ szerkezet (relativa constructio), relativ névmás (relativum pronomen).*“ — Viszont maga Szarvas Gábor pl. a Nyr. 12: 37. lapján bőven fejtegette, hogy sok szó nem közvetetlen a latinból, hanem más nyelvek útján jutott hozzánk, és számos szó, „k ü l ö n ö s e n p e d i g a t u d o m á n y o s i r o d a l o m b e l i ú j m ű s z ó k latin vagy görög voltuk ellenére is a b b a n a z a l a k j u k b a n h a s z n á l a n d ó k, amelyet világszerte elfogadtak; tehát *stereotip, horoszkóp, telefón, gazométer, aszfalt, aszbeszt, klór, hidrogén, polip*, nem pedig *sztereotipusz, horoskopium, telefonosz, gazometron, aszfaltosz, azbesztosz, klórum, hidrogenum, polipusz*“. De akik pápábbak akarnak lenni a pápánál s magyarabbak Szarvas Gábornál, azok csakugyan *horoszkópium*ról, *hidrogenum*ról beszélnek s talán már ilyeneket is mondanak: *regimentum, reglamentum, parlamentum, bettermentum, automobile* és helyreigazítják a métermérték műszavait: *méter* helyett *metrum* v. *metron, centiméter* h. *centimetrum, gramm* h. *gramma, kilo* h. *chiliogramma* stb. Ám tegyék, ha jónak látják, de ha azt hiszik, hogy ilyen gyökeresen megváltoztathatják az általános nyelvszokást, akkor nagyon csalódnak!

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZITÁSOK.

Bél. E főnevünk az úgynevezett hangrövidítő névszótövek közé tartozik, amelyek tőbeli magánhangzójukat sok egyéb alakon kívül az *-ú -ű* melléknévképző előtt is meg szokták rövidíteni: *kéz—kezű, nyél—nyelű* stb. Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtana szerint *bél* főnevünknek is *belű* volna az ilyen képzős származéka; az illető helyen ugyanis (294. l.) a *belű* egyenesen a példák közt szerepel, s alább (297. l.) a *bél* szó külön tárgyalásában is *belű* alakot találunk.

Az én nyelvérzékem előtt azonban szokatlan a *belű*. Én csak *nagybélű*-ről (a. m. gefrässig BM. KB., mindakét szótárban így s nem *nagybelű*) és *vérbélű* valami gyümölcsről tudok (CzF. szerint különösen görögdinnyéről mondják). A régi Nagy Szótár ezeken kívül *kenyérbélű* és *vörösbélű* gombát is említ. Calepinusban is (Basel, 1590.) azt találom: „Dimyxos: Két mètsw' *bélw'* gyertya". Nem tudom tehát: nyelvérzékéből, illetőleg puszta analogiából meríti-e a TMNy. szerzője a *belű* alakot, avagy adatokkal is tudja-e igazolni.

A *bélű* kétségtelenül kivételes forma az úgynevezett hangrövidítő tövek hasonló képzésű származékai közt,[1] azonban magával a *bél* főnévvel szemben mégsem föltünő, mert hiszen ennek *-s* és *-l* képzős melléknévi, illetőleg igei származékai is: *bélës, bélël,* tehát nem olyanok, mint a többi hasonló főneveké: *kéz: kezes, kezel; szél: szeles, szelel; név: neves; lé: leves* stb. A *bél* főnévnek személyragos alakjaiban is általános, legalább régen, a hosszú hangzós ejtés: *béledet, béleiben* stb. (l. a. NySz. példái közt és TMNy. 297. l.), sőt ilyenekkel a mai beszédben is találkozunk: „kitaposom a *béledet*" stb., s így van a *bélebüszött* (azaz béle-bűzhödt, a. m. rossz gyomrú) tájszóban is (MTsz.)

Mindezek az ejtésmódok egészen kivételessé teszik a *bél* szót az úgynevezett hangrövidítő tövek csoportjában.

ZOLNAI GYULA.

Karácsony. A szláv *kračunŭ* (alapalak **korčūnŭ*) szót többen a ‚rövid'-et jelentő szláv *kratŭkŭ* (szlov. *krátek*, cs. t. *krátký*, l. *krótki*, szerb *krátak* stb.) melléknévből származtatták, s úgy értelmezték, hogy jelentése: a *legrövidebb* nap. Igy magyarázta Karamzín (vö. Sreznevskij, Mater. dlja dr. r. slov. *koročunŭ* szónál), így Leschka, s az ő magyarázatát elevenítette fel Marianovics M. (vö. Nyr. 38: 43), s ő is azt tartja, hogy a szláv *kračunŭ* a *kratŭkŭ* melléknév középfokából alkotott névszó. Analógiául felhozza, hogy Bréal, s utána Schrader szerint a lat. *bruma* 'téli napforduló' tulajdonkép szintén a „legrövidebb" napot jelenti, mert a lat. **brevima* mása (l. Waldénál is). Csakhogy a lat. *bruma* < **brevima* ellen is sokat lehet felhozni, s vannak tudósok, így Diez-Scheler, Körting, Puşcariu, kik e

[1] Az Orsz. Levéltárnak Urb. et Conscr. 62/33. jelzetű 1642-iki iratában *nevű* helyett *névó* fordul ugyan elő, de ezt az alakot ez egyetlen adat alapján nem merném kétségtelennek mondani. (L. Nyr. 37: 83. és 135. l.) *Z. Gy.*

magyarázatot nem vallják. Függetlenül azonban a lat. szótól a szláv *kračunŭ*-t nem lehet a *kratŭkŭ* 'rövid' melléknévből megmagyarázni. Már Miklosich ezt irta: „Derivant a *kratŭkŭ* propter brevitatem dierum cui opinioni tamen bulg. et cech. *č* obstare videtur" (Lex. p.). A *kratŭkŭ* ugyanis képzett melléknév, amelynek középfokát a képzetlen alakból, a *krat*-ból képezik, ezért az egyházi szláv nyelvemlékekben a középfok *kraštij* (= rövidebb), a szerbben *kraći* (Vuk.), a csehben *kraci* (nőnem *kracší* Gebauer, Slov. staroč.), a szlovénben *kračji* (Plet.), a mai bolgárban *po kratki*: rövidebb. Más szóval ha az *-īnŭ* képzővel egyáltalában lehetne a *krat-* középfokából: a *kraštij*-ból főnevet alkotni, az a bolgárban és a csehben nem hagozhatna *č*-vel.

Van azonban más baj is a *kračunŭ kratŭkŭ*: *kraštij* magyarázatnál. Gerov bolgár szótárában ugyanis azt olvassuk, hogy a bolgárban *kračjon*-nak némelyek június 8-ikát (= uj naptár szerint június 21), mások a dies nativitatis Christi körül való egyik napot hivják. E *kračjon* napnak más neve *kračjunec* is. Gerov adatából tehát az derül ki, hogy a bolgárok nem csak a legrövidebb, de a leghosszabb napot is *kračjon*-nak, *kračjunec*-nek hivják, s ebből az következik hogy a szláv *kračunŭ* egykor mind a téli, mind a nyári napfordulót jelentette. Az is valószinű, hogy a *kračunŭ* pogányünnep volt, melynek emléke a keresztény ünnep nevében maradt ránk (vö. Mikl. Vgl. Gr. II. 142; „das „christliche fest sei an die stelle eines heidnischen getreten;" Mikl. EtWb: *korčunŭ* alatt: Vielleicht war *kračunŭ* urspr. eine todtenfeier").

Végül arra a kérdésre is felelelet adhatunk, vajjon mit jelenthet a szláv *kračunŭ*. A bolg. *kračjon*, más szláv *kračunŭ* stb. alakban én az *-onjo* (— esetleg más *-nj* -) és az *-uno* — képzőt látom (vö. Vondrák, Vergl. Gr. I. 423, Mikl. Vgl. Gr. II. 140—142), s nomen agentis-nek tartom a szót. A *krač* alakról pedig azt hiszem, hogy valamikép összefügg a szláv *krak, krok* ‚lépés', *krakati, kračiti, kračati* „lépni" szóval. E szerint a *kračunŭ* eredetileg „lépő, átlépő, forduló" napot jelenthetett.

Végül megjegyzem, hogy a m. *karácsony* szónak *keracson* alakja nem sajtóhiba a nagyszebeni 1629. évi Nomenclaturában, amint Szláv jövevényszavaimban irtam, hanem szabályos magyar alak. A szó *ny*-ére az a megjegyzésem, hogy a magyarban a legrégibb adatom erre Marton József 1800-ban megjelent magy. ném. lex.-ból való. A régibb nyelvben a szó állandóan *n*-nel van.

MELICH JÁNOS.

Új többesszámú szerkezet. Azt hiszem, más is észrevette, de én régóta figyelem azt a különös többesszámú szerkezetet, mely most van keletkezőben és hova tovább nagyobb területre terjed. A birtokos személyjeles többesszámú alanyhoz csatolt egyesszámú állítmány az a különös szerkezet, amely talán tiz évvel ezelőtt ütötte meg először a fülemet. Egy mindszenti születésü, Pusztaszeren lakó kocsisnak, Korom Lajosnak a beszédéből jegyeztem meg magamnak ilyenforma kifejezést: *Hamar lehull ennek a fának a levelei.* Azóta a néptől számos esetben hallottam hasonlókat: *rég megholt a szülei, sok fiai volt* stb., de főkép az iskolában van gyakori alkalmam

nemcsak kisebb, hanem nagyobb tanítványaimat is rajtakapni e szabályellenes egyeztetésen. A f. iskolai évben egy VII. oszt. tanítványom, derecskei fiu, ugyanazon feleletében kétszer is mondott ilyeneket: *A kuruc korszak költeményei két nagy csoportra osztható.* Nyomtatásban sem ritka. Egy 1907. évi decemberi szinlapon olvastam: A t. c. bérlők jogai déli 12 óráig tartatik fenn. A Debrecenben megjelenő „Dongó" cimű élclap pedig 1908. január 26-i számában 2. lp.) így ir: *A díszes társaság unokái már az ő alkotta vizmünek nedüjével fog koccintani.*

Ha rendszeresen végeztem volna a megfigyelést, még több adattal szolgálhatnék, de — azt hiszem — e szerkezet megvoltához és folytonos terjedéséhez már így sem férhet kétség.

Kétséget annál kevésbé kell táplálnunk, mert e jelenségnek lélektani és nyelvtörténeti magyarázatát nem nehéz megtalálni. Lélektani oka abban rejlhetik, hogy a magyarban számtalan többes értelmű alanyhoz (száz ember, sok katona, minden virág, mindenki, valamennyi stb.) járul egyes számú állítmány. Nyelvtörténeti magyarázatúl pedig szolgálhat a *többi* példája, amely szintén birtokos személyjeles többes szám volt és amelyhez a régi nyelv mindig többes állítmányt csatolt (Az tœby es mong'ak vala. Kaz. C. 15. Elszéllyedének a többi. Mik. TörL. 266.) holott ma éppen oly kevéssé tűri meg maga mellett a többes állítmányt, mint a *sok, több, nehány, kevés* stb. De megérteti velünk e jelenséget még a göcseji nyelvjárás is, amelyben az *i, ai, ei, jai, jei,* szintén elvesztette többesjelölő értékét, azért a göcseji ember a birtokos személyjeles szók többesét így képezi: *házaimak, ludaidak, tezsvéreinkek.* (Nyr. 14. 215. lp.).

Bármi legyen is a dolog oka, e különös többesszámú szerkezetet ajánlom a nyelvészek kutató figyelmébe, a nyelvtanítók pedig foglaljanak állást e kérdésben.

(Debrecen.) KARDOS ALBERT.

Tollasmező. Mailand Oszkár népköltési gyüjteményében (Székelyföld; Gyüjtés, Budapest, 1905.) előfordul a következő sor: „Csipkebokor *tollasmező* szélében" (331. l.). A *tollasmező* kitételt igen könnyű megérteni, ha tudjuk, hogy az oláhban a *pană (peană)* nemcsak tollat, hanem virágot is jelent. (V. ö. a szerbben: *pero*: penna és folium). Mivel a *toll* csak a székelységben használatos virág jelentésében is, nem szükséges hosszasabban bizonyítani, hogy e jelentésváltozás az oláh szó hatása.

ALEXICS GYÖRGY.

Vándormagyarok. Ezt a címet viselte a Nyelvőr régebbi évfolyamainak egyik állandó, sokat művelt rovata. Ha jól tudom, Bánóczi József volt a megindítója; legszorgalmasabb munkásai közé Volf György és Szarvas Gábor tartoztak. A rovat szétszórtan közölt gazdag anyagát Simonyi foglalta rendszeresen össze *Die ungarische Sprache* c. könyvében.[1] Érdekes meg-

[1] Az illető szakasz most magyarul is megjelent a Nyr. márciusi füzetében.

figyelni, hogy nyelvünknek milyen sok szava jutott el a messzi idegenbe. Gyakran a véletlen, másszor valamely idegenbe szakadt vérünk, tartósabb érintkezésünk a szomszédos idegen népekkel, vagy épen valamely magyar szóval jelölt fogalom vagy tárgy volt a közvetítője egy-egy magyar szó vándorlásának. Ami magyar szavunk gyökeret vert ott az idegen nyelvben, néha más alakot is öltött; sokszor a jelentése is megváltozott. Az az anyag persze, amelyet a Nyelvőr és Simonyi vándormagyarjainak gyüjteménye magában foglal, korántsem teljes. Mindenképen érdemes és érdekes, ha a Nyr. e régi rovatát felélesztjük és vándormagyarjaink útját továbbra is figyelemmel kisérjük. Ennek nemcsak a nyelvészet látja hasznát, művelődéstörténeti tanulsága is nagy és jelentős.

Vegyük csak a magyar nyelv érdekes, de még igen kevéssé magyarázott *pandur* szavát. Már az eredete is nagyon kétséges, habár eddig két magyarázata is ismeretes. Czuczor-Fogarasi szótára szerint (V. k. 44. l.) a „banda, bandita, Banner szókkal van rokonságban". A külföldi szótárak (Sanders stb.) a *pandur* szót a magyar *Pandur* helység nevéből származtatják, mert állítólag ennek a lakósaiból alakult a pandurok szabad csapata. A pandurok a 18. század elején tűnnek föl: szervezetlen, szabad, rablócsapatok; csak a híres Trenk báró, ezredesük, szervez belőlük fegyelmezett sereget, és vitézségüknek az osztrák örökösödési háborúban nevet is szereznek. A pandurok a huszárokkal és a talpasokkal most már együttesen járják be a nyugat országait. Gleim Lajos, Nagy Frigyes háborúinak lelkes költője már együtt is említi őket a talpasokkal: „was soll, o talpatsch und *pandur*, was soll die träge last?" (id. Grimm szótára VII. k.) Ha ezentúl a harcmezőkön ritkábban is tűnnek elő, hírük-nevük nem vész el. Az idegen nyelvek megőrizték nevüket az eredeti jelentésben, de sok érdekes jelentésváltozatban is, amelyeket a magyar nyelv ma sem ismer. A külföldöt bámulatba ejtette vitézségük; de még inkább rablókalandjaik, garázdálkodásuk, nyers szokásaik. E tulajdonságaikért nagy hírre tehettek szert, s ennek folytán a *pandur* szó csakhamar uj jelentéssel bővült. 1744-ben jelent meg Zachariä Frigyes Vilmos tréfás hősköltemény *Der Renommist*, a diákélet nyerseségét gúnyoló célzattal. A költemény a hősi eposz hangját, jellemét, az elmaradhatatlan mithologiai alakokkal is átveszi; de mindezt tréfás, gúnyolódó módon. Hősét, a diákság nyerseségének képviselőjét egy vad szellem, *Pandur*, ihleti harcra a szelidebb erkölcsü polgárság ellen. Zachariä általában mindenféle tetszetős, különös hangzású idegen névvel tarkította költeményét. Hősének lovát *Kalmuck*-nak keresztelte el. Pandurt, a védő szellemet a *harcias Pandur, a verekedés szelleme* diszitő jelzőkkel illeti. Pandur a jenai Raufboldot, a szájhőst egész útján végigkiséri, megsegíti valamennyi lipcsei kalandjában és hősi párbajában. A magyar pandurság rablókedvének, vad szokásainak tehát ugyancsak gyorsan híre ment, ha már Zachariä e névvel a nyers duhajkodás, marakodás fogalmát jelölhette. A szónak ez a jelentése talán épen Zachariä költeménye nyomán állandósult. A pandur később is jelenti a fosztogató, bárdolatlan embert. (Gotthelf Jeremiás, Erlebnisse eines Schuldenbauers, Berlin 1852.) Német közvetítéssel ismeretes ugyanez a jelentés a francia nyelvben is. A francia akadémia *Dictionnaire*-je szerint (7. kiadás, 2 : 337. l.) a faragatlan, műveletlen ember jelölésére szállóigévé lett: *C'est un pandour, un vrai pandour. Quel*

pandour. Egészen más a jelentése megint az összetételekben. Mozin-Peschier német-francia szótárában egy kártyajátékról történik említés, amelynek: *Pandurenspiel*: *Jeu pandour* a neve (4: 246. l.). Simonyi adatainak kiegészitéseül (i. h.) Grimm szótára alapján a következő összetételeket említem: *pandurenblut* (Gleim, Kriegslieder) és *pandurenscheuche* (Lenau).[1]

Jelentés dolgában a nyelvnek egészen más területére visz vándormagyarjainknak következő csoportja. A *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* legutóbbi füzetében (9. k. 3. és 4. füzet, 1907. dec.) irodalmi források alapján Branky Ferenc a modern német kutyanevek betüsoros jegyzékét állította össze. (229—279. l.) Sok ezek között a magyar eredetű név. Legtöbbnyire erdélyi szász és osztrák közvetítéssel kerültek a német nyelvbe s gyakran érdekes jelentésváltozásra mutatnak. A kutyák némelyike jeles történeti névvel ékeskedik. A bécsi Reichswehr egy kutyahistóriájában (1897, január 17.) *Toldi*, *Vajda*, *Kata* és *Weli* (?) a kutyacsalád tagjai. Kutyasorba jut a pandurok vezére *Trenk* Ferenc is. (274.) *Zenta* is kutyanévként szerepel. (279.) A magyar csapatok hirét-nevét is megőrizte egy-egy kutyanév. Detlev von Liliencron *Husar*-ja hűségét énekli meg. (249.) Egy terriernek *Tolpatsch Naxos* a neve (274.) Hauser Ottó egyik elbeszélésében a vadász vizsláját *Betyar* névre keresztelte (239.) Jókai Sárga rózsája a *Bodri* névnek szerzett híveket. (240.) Az erdélyi szászok kopójukat *filkónak* nevezik; de a *kopó* vagy *kapó* elnevezést is átvették a magyarból, mint ahogy a szomszédos oláhok is átvették *kapou* alakban (245.) Mint kutyanév használatos a *Purdi* is. (264.) Ezeken kívül is akad Branky összeállításában nem egy magyar szó.

Vándormagyar van tehát az idegen nyelvekben fölös számmal. S viszont úgy tetszik magyar véreink nagy lelkesedéssel végzik a magyarosítást az idegen szavakon. A berlini magyarság *Charlottenburgot* csak *Sárivár* néven ismeri,[2] az *Unter den Linden* helyett pedig a *Lindák alatt* sétál!

VERŐ LEÓ.

A Magyar Simplicissimus. A Magyar Nyelvőr 1908. évi II. füzetében Haiman Hugó felhívja a figyelmet arra a magyar vonatkozású pikaroregényre, a mely egy XVII. századi szilézíai kalandor hányatásait beszéli el olyan jellegzetes előadásban, aminőhöz a közel rokon német pikaro-autobiografiák ismerői szokva vannak. Elmés megfigyelések és badar nagyítások váltogatják egymást az ilyenfajta régi ponyvatermékek lapjain. A magyar vonatkozású Simplex-regény 1683-ban került ki a sajtó alól, s legutóbb, 1906-ban, újra napvilágot látott. Az utóbbi kiadás ismertetése közben úgy nyilatkozik Haiman Hugó, hogy A Magyar Simplicissimus *rég elfelejtett* atyjafia annak a rokonságnak, amelynek legkiválóbb őse a XVII. századi Grimmelshausen-féle Simplicissimus. Majd sajnálatának ad kifejezést, hogy az 1906-os új kiadás nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, s ennek következtében a német olvasóra nézve érdektelen kihagyások között *lehet* még sok értékes magyar vonatkozás. Mivel pedig — így véli az ismertető — az

[1] Nem tudom van-e, de alig lehet összefüggés a *pandur* és két városnév között. Az egyik Angol-Indiában van és *Pandur* a neve; a másik *Panduro* helység Boliviában.

[2] S a közelében levő *Grunewald*-ot *zolderdő*re fordítja. *A szerk.*

eredeti kiadás egy példánya megvan a boroszlói könyvtárban, *igen kívánatos volna, hogy azt valahogy felhasználjuk.* Erre nézve röviden a következőket jegyezzük meg. A magyar kutatók számára nem az Urbanek-féle 1906-os breslaui kiadás tette hozzáférhetővé a nevezetes könyvecskét, aminthogy a magyar szakirodalomban sem Haiman Hugó cikke az, amely először mutat rá e nagy érdekű népies termék művelődéstörténeti fontosságára, s részben nyelvészeti értékére. Megpróbálkoztak a figyelem felköltésével már előzőleg többen. Így első sorban Groch Román, a kinek mintegy negyedszázad előtt megjelent tanulmánya[1] nemcsak a pikaro-regények egész köréről és általános jellemvonásairól értekezik alaposan, hanem kimerítő képet nyújt a *Der ungarische Simplicissimus* magyar vonatkozásainak összeségéről is. Hangsúlyozzuk, hogy ez a helyreigazítás Haiman Hugó cikkének érdemi részét nem érinti; csak a kérdés fejlődésének világosabb áttekintését célozza. Elv ugyanis, hogy az előző eredményekről és a vonatkozó irodalomról mindig számot tudjunk adni!

Jászberény. PINTÉR JENŐ.

EGYVELEG.

Egy délibábos szófejtő a mult század elejéről. Ritkán esik szó tiszteletes, tudós Kolmár József nyelvészeti munkásságáról. Pedig érdekes e tekintetben is tudni valamit a jeles prédikátorról.

A hazaszeretet birta rá, hogy a magyar nyelvtudományra is kiterjessze figyelmét. „A' Hazaszeretete, — ugymond, — egy nyomon jár a' Hazai Nyelv szeretetével." „Az igaz Patriotizmusnak egyik kiváltképpen való tzimere és bizonysága az a' fáradhatatlan munkásság, mellyel Nemzeti nyelvünket tanulni, tisztogatni, nemesíteni és azt a' tudós Nyelvek' rangjára emelni törekedünk."

E tiszteletreméltó meggyőződéssel kezdett „Próbatétel a Magyar Helyesirás Philosophiájára" cimű pályaműve megirásába. A tételt a magyar Nemzeti Múzeum tűzte ki s „a' ditső Marczibányi familia intézetét eszközlő kiküldöttség" a művet a Marczibányi dijjal megkoszoruzván 1821-ben ki is adta. (Jutalom Feleletek a' Magyar Nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815., 1816., 1817. esztendei kérdéseire. II. kötet).

Magának a kérdésnek megoldása közben hangoztatott elvei ma már nem érdekelnek, de annál érdekesebbek azon megjegyzései, melyekkel a lap alján kiséri az előadás menetét. Egy egész szótárt össze lehetne belőlük állitani, de mi kuriózitás kedvéért csak a legmulatságosabbakat közöljük. Bátran állítjuk, hogy nyelvészünk fantáziában még a jó Horvát Istvánt is felülmulta.

Legmulatságosabb az a komoly, fontoskodó, sőt néhol pathetikus hang, melylyel fölfedezéseit előadja.

A 6. lapon pl. így okoskodik Kolmár: „Hogy beszélni tudunk: azt kiváltképpen a' fülünknek 's hallásunknak köszönhetjük. A' ki egy igét sem

[1] *Magyar Simplicissimus.* (Egyetemes Philologiai Közlöny. IV. évf.)

hall: az soha egy igét sem szóll értelmesen. *Se igét nem hall* — ebből a' Sententiából két jeles szavaink készülnek, úgymint: *Siket* és *Néma.* Ez az igazi *Hendiadys* a' Grammaticusok' nyelvén, mikor az Egész ketté vágódik. Én az így készült szókat. az én Philológiai nyomozódásaimban így nevezem: Polypus Philologícus, mert egy, több szókból álló, tellyes értelmü kimondás, derékon ketté vágattatván, két ép és egésséges szó kerül ki belőle. *Se igét — Siket, Nem hall — Néma,* Sohasem volt ez Tót szó! Találtam nyelvünkben néhány igen szép Polypusokat."

A 9-ik lapon a *beszéd* szóról így ir: „*Beszéd.* Itéletem szerént igen jeles eredetü szó. Lett t. i. ebből a' két szóból: *Ebbe eszed — benne eszed: — b — eszéd!* Az első szótag, mint igen sok szavainkban, elkopott, (per Aphaeresin) az utolsó pedig vonást nyert, tisztességből (accentus dignitatis).... Az öszvezavart észnélkül való, *Kalabala* beszédet (*Kabala*) nem szenvedheti a' Magyar; mert az olyan beszédnek tzélozását meg nem foghatja, utol nem *éri* — utol nem *értte* = nem *érti,* az ollyan beszédben nem mutatja magát *érett elme,* — az ollyan beszédnek nints *értelme* . . . Ezeket a' törvényeket mind kimeriti ez az egy szó: *Beszéd.* Nem Persa szó ez a világért is! *Beszél, ebbe ész él!*"

„*Betü,* Ezt a' szót a legrövidebb úton származtathatjuk ebből: *Alphabetum,* melly szó lett a Görögök két első betüjével: *Alpha, Beta,* melly ismét a' 'Sidóból eredett: *Aleph, Beth.* Egy nagy tekintetü Tudós Hazánkfia pedig a' *Betü* nevét a' betüzéstől származtatja. Elmésenn és tudósann! De . . . a' *Betü* nevet sokkal inkább ebből kell származtatni: *Vető,* mert valósággal így szóllunk: *Vesd ki ezt a' betüt — tudsz-e' szép M-et vetni? — ezt a' betüt nem jól vetetted.* Ez már tsalhatatlanul jó Matrix [gyökér]." (14. l.]

Igy megállapitván az etymologia „tsalhatatlan" módszerét, a *fi* szó „etymusát" igy keresi meg: „Ezeket *fi, hazafi,* számtalan Magyarok így ejtik: *fii, hazafii,* vagy *fij, hazafij* tudn'illik az i-nek hoszszú tempót adnak. Ez a' Szóejtés arra a' gondolatra vezet bennünket, hogy ezt a' szót *Fi,* ebből származtassuk: fij! vagy a mái mód szerént *félj.* Honora Patrem tuum! Találtam erre gyönyörü példákat Nyelvünkben: hogy két három betütskébe egy egész Moralis maximát zártak Ős eleink, és az ő Ethicum Principiumaikat egyes Szókba bétették. De erről máskor." (42. l.)

A 82. lapon „egy fontos észrevételt" akar tenni. A g, d, t, l, n betüket „Lágyúlhatók"-nak nevezi. E lágyúlás oka az, hogy „valamelly titkos *i* lopja magát hozzájok" s a g-ből gy-t, a t-ből ty-t stb. csinál. Ez az *i* lehet „Patronymicum furtivum" (pl.: *Budai*), vagy „minémüséget jelentő i betü" (*játtzi elme*). Igy lett: „Magát a nyomásra *leadó-leadi = lágy.*" „*Lehel* (suspirat, mint a' marha, mikor magát le helyhezteti) az eleje *per Aphaeresin* el kopván, lett: *Hel,* mellyhez járulván a' Qualitativum furtivum: lett *hely,* Loeus. 'sat." S erre önbizalommal mondja: „így tehát felfedeztük a' kettős lágy hangok születésének módját, és helyét." „Igy lett, — úgymond, — ebből az indulattal mondott szóból: *de remek!* (Meisterstück, wie Meisterhaft!) *Gyermek.*" Igy lett ebből: *deriti a'* (világosságot) előszször *deritia— dertya*: később az első is *ex Sympathia* meglágyulván, lett *gyertya.*

De nem folytatjuk tovább a Kolmár felfedezéseinek elsorolását, csak azt sajnáljuk, hogy a Marczibányi-díj tekintetes, tudós Kolmár urat ily módszertelen, fantasztikus szófejtésre vetemítette. Másrészről pedig nem tagad-

hatjuk meg ugyancsak a Marczibányi-dijtól azon köteles hálánkat, melyet „Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése, készítése módja“ felől szóló, megkoszorúzott pályamű olvasása közben érzünk. „Számos és gyakran a' *legkülömbözőbb értelmű szavaknak* kellett ugyan azon eggy Gyökérből eredni“ . . . „Mi tsuda tehát, — szól az említett műben Teleki, — hogy a' vigyázatlan nyelvtudósok a' szók nemzésének magyarázatjában a' legnagyobb képtelenségre vetemedtek“. „Nem kell e' nevetnünk, midőn a' Német *Fehde* a' Deák *vae tibi*-ból, a *Metze Amazones*-ból, a *Base* a görög *basis*-ból, a' frantzia *Bigot* a német *Bey Gott*-ból, a *crie* a' német *Krieg*-ből származoztatnak. A' mi nyelvtudóssaink e' részben semmivel sem vigyázóbbak; valyon mivel jobb ezeknél a' Gellei [olv. Geleji] *kapa-hoztája*, mellyből eredett a' *Káposzta ?* mivel jobbak számos újabb nyelvtudóssainknak majd megfoghatatlan származtatásaik, mellyeket itten említeni a' hely szüke nem engedi ?“ (39—40. l.)

Bizony a Teleki okos tanácsát még később sem szívlelték meg, Kolmár uram meg talán nem is tudott róla.

A legtragikomikusabb a dologban, mintegy a véletlen iróniája az, hogy e józan tanács ugyanabban a könyvben jelent meg, amelyikben a Kolmár műve látott napvilágot.

CSŰRY BÁLINT.

Az idegen szó mint csínytevő. K. város egyik középfokú iskolájában nemrégiben az orvos szemvizsgálatot tartott. Az iskola igazgatója a vizsgálat után az egyik tanuló apjának levelet küldött magával a fiúval, amelyben a következőket írta: „Tisztelt uram, a ma tartott vizsgálatból kitünt, hogy az Ön Károly fia m y o p i á r a hajlik. Jó lesz a dologban intézkedni“. — Másnap reggel Károly a következő választ hozta az igazgató urnak: „Mélyen tisztelt igazgató ur! A szives értesítésért hálás köszönet. A fiamnak kijárt a jól megérdemelt büntetés, és remélem, hogy többé nem ad okot a panaszra. De ha esetleg ismét valami bajt követ el, akkor kérem szíves értesítését“. Az igazgató azontúl soha sem írt többé m y o p i á t rövidlátás helyett.

(1907. 45. sz.) Népiskolai Tanügy.

Mit hoz föl védekezésül ? *Koczor* h. rendőrfőkapitány előtt egy tanyai gazdaember meg a bérese áll. A béres éppen előadta nagy indulattal a panaszát és vádját a gazdája ellen.

— Hát mit hoz kend föl a bérese ellen védekezésül ? — kérdi a rendőrkapitány a jól táplált gazdától.

— Védekezésül-é ? — kérdi a magyar, gyilkos szemeket vetvén a béresre. — Hát védeközni köll a Lajos ellen ? Nohát künn áll a kocsim. Ha mán aszondja a tekintetös ur, hogy védeközzek, hát fölhozom a lőcsöt . . .

Azzal indult is kifelé s alig tudták visszakurjongatni.

1904. V. 27. Szeged és Vidéke.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.[1]

Ëccër vót ëg gazdak kirá, hanem ennek semmi gyerëke nëm vót. Asztán ü mëg a felesége mindíg jártak a templomba, hotyha az isten ü nekik em magzatot ád, ëgy gyerëkët. Hát lëtt is neki ëgy gyönyörüséges szép fija, kinek tiszta aran haja vót. De a kiráj az gondúta, hotyha kimegy az udvarra: akit ot legelőször mëglát al lëssz az ü komájo. Kimëgy az udvarba, hát nëm látott ot senkit se. Kimegy az uccára, asztán ot látott a fal mellett ësz szëgén örek kódist, asztán aszonta nekije, hok kêjëm fő, asztán lëgyën az ü komájo.

Főkêt a szëgén kódis, asztán könyörgött a kirának, hogy ü min szëgén kódis nëm lëhet ëk kirának a komájo. De a kiráj aszonta, hom muszáj neki, mer a fogadáso tartya. Hát főmënt a kódis a kirának a rezedenciájába, asztám mëgniszte a gyerëkët. Hát aszonta a kódis a kirának, hon nëm köll ide së pap, së bába, mer ü maj mëg is körösztüli, el is végzi a kötelességit. Hát a komájo mëkkörösztűte, asztá lëtt a neve a gyerëknek: *Nap.*

Még akkor Krisztus urunk a fődön járt, asztá azér mënt oda kódis képibe, hogy a kirá, mivê adot neki em magzatot, hot tartya ë a fogadását; mive ü asz fogatta, hogy a kit meglát, al lëssz az ü komája. Hát mëktartotta a fogadását. Ittem mikor má keresik a kódist, hom maj annak neki jó fölöstökömöt, akkor má az öreg kódis êmënt onnan, asztá cédulát adott, hogy ü neki nëm szükségës sëmmi së, mer ü asztat nëm várhattya, mer ü a Jézus Krisztus.

Avvâ má mos nevêkëdik, nődögél a gyerëk; asztán uskolábo aggyák. Az uskolábo pedig igen jó tanú, asztá haza mety szabaccságra, asztán a kiráné mëg a kiráj igën örűnek neki. Othun vót ëd darabig, asztán kikerűt az ideje, hogy ê kő neki mënnyi uskolába. Oda vót három hónapig, asztám megintlen haza vitték, mëg êvitték az uskolába. Ëccër szinte megin haza vitték, de má akkor a gyerëk jó nagy vót. Bemënt az aptyának ër röjtök szobájábo, asztán ot vót ëf ferslogba irások. Ü azokat mind elóvasta, míg a legutósóra nëm kerűt. Az igen szíp vót, minha csak akkor irták vóna, asztán a levélbe av vót, hom mikor a kirának a fia tizënyóc esztendős lëssz, ê kő neki mënnyi országot, világot probánya, asztám magának feleséget keresnyi. Felesége pedig lëssz a tündérszép Majlona, a tündérëk kirája, hogy ü neki azon kivű más felesége nëm lëhet. Haněm az aptyának van ër rossz csikaja, mëg a palláson ër rossz nyerëg, ër rozsdás kard, asz kösse a ódalára, asztán űjön êre a rossz csikóra, a maj ê fog'gya ütet vinnyi.

Itten akkor kikerűt az üdő, tizennyóc esztendős lëtt, haza mënt az aptyához, aszonta neki:

— Atyám, nekëm muszáj mënnyi országot, világot probánya, magamnak feleségët keresnyi.

De a kirá nëm akarta engennyi, mivê, hogy ez az ëggyetlen fia, na-

[1] Bold. Halász Ignác hagyatékából. Föl van dolgozva Móka bácsi mesegyüjteményében (4 : 187.) *A tündérkirályné* címe alatt. A szerk.

gyon fétëtte, hov valahun mëk talána ńányi az udba; de a kiráfia nëm engedëtt a szónak, hogy ü neki muszáj êmënnyi.

— No, kedves fijam, ha êmégy, hintón mégy-ë vap paripán?

— Nëm kő nekem së hintód, se paripád, van én nekem, a kinn êmëgyëk.

Êlkészítëtte a rossz nyergët, elővezette a rossz csikót, rátëtte a rossz csikóra, de ujan rossz vót, hor rá së tudott űnyi, hanem uv vezette a városzba, a sok gyerëk mëk kisérte a városzba, hogy a kirának a fija mijen rossz paripám mëgy országot világot probánya; de a kiráfia evvê nëm gondút, ü csak huszta a rossz csikót. Mikor kiértek a városzbú, ëf fojó vizen kölletëtt neki körösztű mënnyi. A fojó vizbe elesëtt a rossz csikó, asztá főkênyi nëm tudott, asztán a kiráfia ott emêgette, de nëm birta fölemênyi, asztán ot hatta a csikót, mënt haza felé gyalogossan. Elkeszte a rivást, hogy ü mijen rosz csikóvâ vesződik, holott az ü aptyának van szëbné szëbbek. De mégis visszamënt, asztán gondúta magába:

— Istenëm, má csak a vizbű is kihuzom, hon ne dögűjön mëg benne. Annyira huszta, vonta, hogy a csikó főkêt, asztá kiment vele a vizbű. Asztán lehűt a kiráfijára, asztán a kiráfián ujan ruha vót, hos soha ujant nëm is látott; a rozsdás kard aran kard lëtt, a lova mëk héccërte külömb mind azelőtt; mive a ló tátos vót. Aszongya neki a ló:

— No idës gazdám, Nap, űj rám most te én rám; eddig të vesződté én velem, maj esztán én vesződöm të veled.

Fölű a kiráfi a csikóra asztán aszongya neki:

— Um mënnyünk-ë mind a szél, vagy mind a gondolat?

— Csak ugy idës lovam, hos së të benned kár në essék, së ém bennem.

Akkor mënt a ló a levegőbe, asztám mikor má jó magossam mënt, hom má a fődre nem látot lë, akkor elugrott a ló alulla, asztán a maga szabaggyán gyütt lefelé. Mikor má a fődre ért vóna, félig mëg vót hâva, de a ló akkorra alaja termëtt, asztá aszonta neki a ló:

— Tudom, aszongya, idës gazdám, të mos mëgijetté.

— Bizony, aszongya, idës lovam, mëg.

— Ó, aszongya, idës gazdám, em még sëmmi së; még ecs csak próba vót, hanëm még halát is foksz szenvennyi, mire a feleségedet mëktalájuk. Hanëm mindëggy, csak keménszivű vitéz légy, aszt is mëkkeressük.

Avvâ elindútak, asztám mëntek. Annyira mëntek, hogy az ut mellet találtak ëk kápónát. Ott a kápóna mellet fekütt ëggy embër, asztá szinte ot vót mingyá szinte közê hozzá ël ló kipánvázva. Aszongya a kiráfi:

— Ej, aszongya, én is kipánvázom a lovamat, asztá magam is ë kicsit nyukszom.

Kipánvászta ü az ü lovát, asztá oda mëgy a kápóna mellé. Nézi aszt az embërt, a ki ot fekszik; kihuzza a kargyát, hogy ü aszt az embërt agyon vág'gyo, a ki ot fekszik; hanem mëgin az gondúta:

— Ej istenëm, nëm nagy vitésség vóna az éntülem, ha én esz most agyonvágnám, holott em most aluszik. Maj főké, asztán mëkkérdëm tüle, hom mijen embër, micsoda járadba van.

Ü is lëfekütt oda melleje. Hát ü ottannak elalutt szinte, asztá fölébrett a másik, asztán nízí, hok ki fekszik ü mellette. Ü kaptya az ü kargyát, hogy ü aszt agyon vág'gya, de az gondúta:

— Iszë ha rossz embër lët vóna, engëm előbb agyon vákhatott vóna, mer én nëm is tuttam, mikor ide gyütt. Mëgvárom mík főké asztá kitudom, mi járadba van.

Lëvëtte a kargyát, asztán níszte, mijen kargya van annak. Hát rajta vót a kardon aranbötükkê: én vagyok a *Nap*. Asztán nízi a magáét; azom më av vót, hogy: én vagyok a *Hód*.

— Ejnye de jó, hogy agyon nëm váktam, ez az én testvérbátyám.

No, itten főkêt, asztán kérdezgetülőnnek ëgymástú, hom micsoda járadba van. Hát mind a kettő ëj járodba vót, mer mind a kettő a tündérkirát kereste. Hanëm aszongya:

— Kedvezs bátyám, ém má hét esztendeje, hogy it vagyok enné a kápónáná; hanem it van ëv vár, látod nem messzi, annak a várnak a kapuja rëggê kilenc órakkor kinyillik, asztá délután három órájig nyitva van. Hanëm abbú ugy gyün ki a katonaság, hogy ëggy ómát nëm lëhetne közibük lëdobnyi. Én kilenc órakor oda mentem, asztán uv váktam a népet, hogy utójára a lovam a hóttestű nëm tudot mënnyi, de nëm vót annak ëty haja [hijja?] së. Hanëm mos má ketten lëszünk. Talám maj többet le tudunk vágnyi, asztán a váron körösztű tudunk mennyi, mer másfelé sëmëre ezën tú nem lëhet mënnyi.

Másnap kilenc órakkor szinte mëgnyít a kapu, asztán kettën oda mëntek; vákták a katonaságot, de it látta a Nap, hogy eh hijábo való dolog, mer a katonaság ippen nëm fogy. Mëksarkantyuszta ü az ü lovát asztán a várnak a tetejin beugratott. Hát mit látott a vár közepibe? Esz szüőszéket asztán abba űt ëv vén asszon, asztám mikor jobra dopta a vetélőt, akkor ëgy regement lovasságod dobot ki, mikor balra, akkor ër regement gyalokságot dobot ki. Oda ugrot. Levákta az öreg asszony nyakát, avvâ êfogyott a katonaság. Asztá bemënt az ü öccse a kapun, asztán aszongya:

— No, kedvezs bátyám, ém má hét esztendeje it vagyok, de it lëhettem vóna míg világ világ lët vóna, én ezen soha körösztű nëm tuttam vóna gyünnyi; mos mennyünk ëggyütt.

Utasztak eggyütt. Eccër ëggy erdő szébe érnek, ot kétfelé mënt az ut. Aszongya a Hód a Napnak:

— No, kedvezs bátyám, látot, hok kétfelé mêgy az ut. Mos váloz belüle, amêre akarsz mënnyi, mer nekünk nëm lësz jó ëggy utom mënnyi.

Asztá a Nap választotta a jop felé való utat.

— Hanëm hugyan tuggyuk mek, ha valamëllikőnk mëk talá hânyi?

Aszongya a Hód:

— Van nekëm ujan késëm, hotyha aszt a fa tüibe lëtüzöm, ha të előbb ide gyüssz, asztán az a fele vérës lëssz, amêre én mëntem, akkor mëkhâtam; ha pedig én gyüvök ide, asztán az a fele lësz vérës, amêre të mënté, akkor të hâtá mëk.

HALÁSZ IGNÁC.

(Folytatjuk.)

Találós mesék.

Fehér mező, fekete vetés, hárman dolgoznak, kettő henyél s a csibe iszik. Mi ez? — A papir, a ténta, az újjak, melyek irnak s a toll, mely iszik a téntatartóból.

Énekelve megy a kuthoz s sirva jön vissza. Mi ez? — Korsó.
Hófehér vagyok, anyám énekszóval szült. Mi ez? — Tojás.

(Jászság.) ENGEL VILMOS.

Ződ de nëm bokor, pirozs de nëm óma, farka van de nëm egér. (Kerekrépa.)

Csittëk-csattog-dörög a vár, ezërnyócszáz mazzagon jár. (Szövőmasina.)

Három bolond ël ligba jár. (Lapát, kurugla, pemet.)

Níty tezsdvírnek ëk kalaptya. (Asztó mëg asztólábok.)

Nígy ët tezsdvír ël ligba lűdöz. (A tehén csöcsei.)

Három lábbe mi jár a vásáro? (A lábos.)

Feketë picin hörtelmes, gyere elő mast köllessz. (Vasfazik.)

Mikor tollas a disznó? (Mikor a kányo rászáll a hátáro.)

Mikor van a tikon lektöp toll? (Mikor a kokas is rajta van.)

Hun van a kokas, mikor së othon së a szomszidba nincs? (A mëgyén, vagyis mesgyén.)

Átodobom a házon, kezembe marad a vígë. (Gombolag.)

Së kezë së lábo mégis fömëgy a híba. (Füst.)

Magazs dombon lut pipál. (A kímin, mer fejjér mind a lud.)

Kis ángyomnak nagy üngit tóggyák-fóggyák, de nëm tűve vargyák. (Fonyot kert, vagyis kerítés.)

Ó të picin állot, ha én melléd állok, úm mëgráncigálok, lëszakad az állod. (Köpü.)

Mëllik mestërembër legmagassabb a világon? (A kalapos.)

Mëllik mestërembër csinyál lektöb likat? (Az arató; ëccërre két likat csinyál.)

Pim-pám palotán kis ablakon kukucsál. (Divó,)

Csittëk-csattok csatfüllérës fínyësfarku nat törvínyës. (Puska.)

Erdőbe terëm, faluba ugat. (Kendërvágó.)

Idër-bodor az annya, vas-kotor az aptya, szíp szëmíll a lyányo *ez*vesztő a vejë. (Szőlő: szőlőlevél, kapa, szőlőszëm, bor.)

Száll a madár szárnyo nékün,
Fáro ül a lábo nékün,
Gyün a kirá napkeletrü,
Mim mëgëszí szájo nékün. (Hó.)

(Vép, Vas m.) VARGA IGNÁC.

Népies orvosságnevek.

A mai város, falu népe bizony rászorul a patikára. A jelenkor, amely már kiközösítette magából a miszticizmus kinövéseit, nem igen tűri meg a ráolvasó kuruzsló-asszonyt az ő kotyvalékával, vagy legalább is nem elégszik meg vele; nagyobbrészt házilag elkészitett orvosságot használ, amelyhez a szükséges szereket a patikából szerzi, még akkor is, ha a fűszeresnél is megkapná. De, mert drágább, így jobbnak, hatásosabbnak tartja. S termé-

szetes, hogy az orvosszernek sem az általános magyar nevét, sem a tudományos műszavát nem tudja; úgy segít magán, hogy maga ad neki nevet, amely név néha a tud. műszónak eltorzult alakja, néha pedig oly szó, amely semmi összefüggésben nincs az orvosszernek sem a nevével, sem a hatásával. Ime néhány alföldi népies orvosságnév:

Finánckrédó: foenum graecum.
cirkumdederum falastarum: Emplastrum ad rupturas.
Ábrahám gyükere: Radix auri maculati.
Abel vére: Sanguis Aracanis.
asszonyjég: Glacies Mariae.
alleluja fű: Herba oxal. acetos.
apácazsir; Unguent. ophtalmicum.
Áron szakálla: Aurum maculatum.
barátfüstölő: Candela fumalis.
bánatcsepp: Aqua carminativa.
böjthőz való orvosság: Species liquorum.
Szent Antal forgács: Liguum guajaci.
barna szűzlány bőr: Pasta liquir. u.
kolera pogácsa: Rol. menth.
dögébresztő-viz: Ammon. pur. liqu.
ezerforintos káposzta: Herb. centaur.
gondhárító: Aqua carminativa.
hétszentség flastrom: Empl. special.
Istenszakálla: Herba violar tri.
izé: pulv. cerussae.
nevelő gyükér: Rad. juniperi.
Rabló-ecet: acet. aromatic.
Ribijankó fü: Hba chenopodium acet.
sakter vér: Sanguis dracon.
szenespéter: Fol. sennae.
szerelemcsepp: aqua carminativa
szűzleánytej: aqua cosmetica,
Salamoncsepp: ol. therebinth.
vastag szentségir: ung. basilic.

BENKÓCZY EMIL.

Tájszók

apadt a dinnye, ha lazabélű, részben üres.
bókonylábú: görbelábú, befelé áll a lábafeje, v. ö. bókony.
bőved este: karácsony előestéje.
bubák: nagyszemű bab.
cuhóni: ütni (labdával), *Cuhód* meg! *Cu!*
csandsa: kancsal.
cirizrágó: a suszter gúnyneve.
csirke, csirkézni: gyermekjáték.
danázás: gyermekjáték.[1]
hërëzsvál: borotvál.
heti piarc: heti vásár.
humócska: hunyócska, gyermekjáték.
hussol: ruhát szaggat. Mind *êhussója* a ruhát.
kezeslábos. egybeszabott, hátulgombolós gyermekruha (fiuk viselik.)
kórászik: kószál, csavarog.
lajt: vízhordó szekér.
lefetyöl: fecseg. Ne lefetyőj má annyit!
Mëgész: aprótermetű, de nagymérgű emberek gúnyneve.
méhanya: anyaméh.
méhanyás: méhe fájós.
mëgsóz: megüt a labdával. Sózd meg!
muszájtott: kellett.
nagyfejű gábor, szőri szarka: gépicsfélék.
nyalábszájú: nagyszájú, pletykás.
nyalápás: pákosztos.

[1] A nyitott bicskát különböző kézállásból úgy vetik fel a levegőbe, hogy visszaestében hegyével a földbe álljon. Aki előbb végigcsinálja a megszabott figurákat, az a nyertes. Ez most a vesztes háta mögé áll, annak fülét megráncigálja, s ezt kérdi: d a n a - d a n a f u k s z i, h á n y e z? s utána néhány ujját feltartja. Ha a kérdezett eltalálja a felmutatott ujjak számát, újra kezdődik a játék, ha nem, tovább folyik a fülcibálás.

nyiszlett: csenevész, beteges, sovány.
piszkos tészta: lekváros tészta.
plétyka: pletykás. Hogy lehet valaki ojan pletyka?
pöszít: selypít.
pösze: selyp.
presved: poshad, senyved.
rogács: aprószemű babfajta.
sántikáló oskola: gyermekjáték.
tutyi: gyermeknadrág.
tüzes béka, tűzi béka: vereshasú béka.
tér: fér, *beletér:* belefér.

Galambfajták: csumpi, gatyás, fésűs, pávafarkú, purcli, víner, vörösszömű.

Gyümölcsnevek: bőri alma, szentiványi a., tűzfa a., szercsika a., pamuk a., pogácsa a., funtos a., tánycsöcs a., masáncki a., borízű a., cigány a., címmos a., feges a., jánkói a., kis a. (spectabilis); árpaérő körte, Kálmán k., császár k., szekfü k., téli, vörösbelű k.; fosóka szíva, tőszömű, tábla, kásás, sárga, vörös, duránci, magbaváló; spanyol meggy, hójagos, vad (aprószemű, savanyú, árokparton terem); tök szőlő, izabella, kadarka, jakab, bajor, kecskecsöcsű, dinka, szagos, csaszla.

Halnevek: bandár, snajder, paptetű, compó, vörösszárnyú keszeg, karika k., kard k., kapó k., köcsöge, gyászkeszeg.

Növénynevek: bazsalika, bóhavirág, borsika, bábafog, kosarka, kamilla, kijóhajma, kutyatej, pulykatakony.

(Baja.) CSEFKÓ GYULA.

elenkedni: incselkedni.
kétrétbe kiállani: tótágast állni.
bajolni: bajlódni.
rámáskötő: kivarrott kötény.
felborongat: felboritgat.
álmot hagyni: egy szál hajat a vánkos alá tenni.
zsúf: zsúp. *csabda:* légyütő.
topláz: málé szájú.
világosság: ész (elveszi az isten a világosságot = eszemet.)
zúggatni: mondogatni, zúggatták, (hogy férjhez mégy.)
lekapni vlmiről: leszokni.
bürödzik lefelé a sár: gérádzik, fagyásnak indúl.
odagyürték: ráerőszakolták (oda gyürték neki a lányt.)
urazik: uraskodik.
Borca: Borcsa.
boldog ember: gazdag ember.
pihes: pelyhes.
történleni: történni.
kispuska, levor: revolver.
rogyó szárú csizma: lakkos, ráncos csizma.
lerántani a betüt: leírni.
egyenes szárú csizma: közönséges, hétköznapi.
vinyog a macska: nyávog.
nyüvik: kopik.
belefele: (bele), pl. így jött belefele, megtanúlta a mesterséget.
estézni: bandázni.
írja *lefele:* leírja.
bárdolatlan testü: nagy testü.
hallga csak: halljad csak!
fellázoltak sokan, hogy mennek Amerikába = készülődtek . . .
szülhődés: kinlódás, vesződség.
vaskonyha, spór: vaskályha.
nagy telepü: nagy terjedelmü.
bolygó: bolondos.
angyalát ugatja: üresre ugat.
ne rücsköj: ne sírj!
'arancs: narancs.
jó'dő: jó idő.
kacsarozás: hancuzás.
toppa: meglapulva, pl. itt volt megtoppa a nyúl.

Harmatanec a tirpákoknál is megvan. A zsinatoló pulyákat harmataneccel ijesztgeti a tirpák családapa s nem kis riadalmat csinál közöttük, mert egy pillanat alatt a sutba kucorog a pulyahad.

(Szabolcs m. Bökény.) STOLL ERNŐ

budokál: bújkál; pl. most budokál a hold.

busul vmit: de hogy në busulnám, arrúl szó sincs (hogy eladtam a tehenemet).

cinterëm: templomkert. Eredeti jelentése *(coemeterium)* 'temető'. Mivel Erdélyben a régi időben nagyon sok községben a templom mellé temetkeztek (néhol ma is), cinteremnek mondják azt a templomkertet is, melyet nem használnak temetőnek (vö. MTsz.)

csemmëgtet: csemcseg, kivált a borkóstolással járó csemcsegést jelenti.

éfélikorig: éjfélig; csak éfélikorig marattam a bálba.

gyülemëdik: hogy ide gyülemëttünk!

hizókony: könnyen hízó.

húzódik: csak a hullaja húzódik meg (csak azt húzom le a gereblyével). Az *-ódik*, *-ődik* képző szenvedő értelmű használata e vidéken nagyon gyakori; így még: *eltemetődik, mëgverődik,*

ijen módilag: ily módon.

jeszke, jeszkébb: ijedős, félénk: ez jeszkébbecske.

kartén fogva: karon fogva (tkp. kartőn).

(Czófalva, Háromszék vm.)

këcëg: vacog; *ësszekëcëg*: úgy megfáztunk, hogy még a fogunk *ës këcëgett ëssze* (szórend!).

kétszín: kétszínő; ő ës csak ojan kétszín embër.

kimérgéli magát. No lám, mihejt kimérgélted magad, leürült a széna (egy asszony mondta az urának, ki mérgelődött s lármázott, hogy nem segítenek neki lehányni a szekérről a szénát).

kollëktor: községi pénztáros.

koráni: korán.

lekfëntebb: legfeljebb; lekfëntebb egy kalán tejfel kell.

mëkkívántatódik: megkívántatik.

mëkkoplatozódik: itt-ott elkopik; ez a tükör úgy mëkkoplatozódott (vö. *koplik, koplat* MTsz.).

mëgmosul szenv. ért.: kihosztam a poharat, hogy mosuljon mëg (mosassék meg).

mëktapaszt: megtapint; tapassza csak mëg, mijen meleg.

nem számos: nem számít, nem fontos.

ponk: domb.

talál: összeillik; az úrfi së pipás? — 'sz akkor találunk.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

IZENETEK.

M. t. és parc. bank. Hogy a banknak *Dávidháza* nevű birtoka *dávidházai* birtok-e vagy pedig *dávidházi* birtok, ezt a kérdést határozottan eldönti az országszerte uralkodó nyelvszokás. E szerint az olyan helységnevekből, amelyek birtokos személyraggal végződnek, a melléknevet a *-a e* elhagyásával képezzük, tehát *Nyiregyháza: nyiregyházi, Orosháza: orosházi, Gidófalva: gidófalvi, Illyefalva: illyefalvi, Bánhida: bánhidi.*

R. Gy. Azt kérdi, melyik az alany a köv. mondatokban: 1. A ház őrzője a kutya. 2. Magyarország legnagyobb tava a Balaton. 3. A városban a legszebb asszony a feleségem. 4. Hazánk legjelesebb regényírója Jókai. 5. Amerika felfedezője Columbus. — Mindezekben nyelvtani alanynak az utolsó főnevet tekinthetjük: *a kutya, a Balaton* stb. Tegyük a kutya helyébe az *én* vagy *te* névmást, akkor világos, hogy a szokásos iskolai elemzés szerint ez a névmás lesz az alany; ezt a rákövetkező ige alakja mutatja: a ház őrzője *én* vagy*ok*, a ház őrzője *te vagy*, a ház őrzője *ő volt* stb. (A különböző nyelvek el is térnek egymástól e tekintetben; pl. a magyar s a német azt mondja: *ez én vagyok, das bin ich,* ellenben a mai francia s az angol 3. személyű igével mondja: *c' est moi, it is I.* Egyébiránt erről sokat vitatkoztak s a kérdés összefügg a nyelvtani, lélektani és logikai alany különbségének vitás kérdésével; l. pl. M. Nyelvőr 30: 65, 162, 165, 215. Albert János, Balog Péter, Kalmár Elek és Kicska Emil cikkeit.)

M. G. Mindent szívesen veszünk és közlünk, amit csak lehet.

Javítandók. 37: 45-6. Dézsi Lajos közleménye Debrecenből való. — A 119. lapon *zmij* és *zmija* h. olv. *zmïj* és *zmïja*.

Beküldött kéziratok. Kardos A. Egy pár puska, egy pár pisztoly stb. — Viski K. Magyarból vett szók a mezőségi oláhok nyelvében. (Májusban közöljük.) — Prohászka J. Ismertetés. — Cseíkó Gy. Ismertetés. — Gálos R. Gedél. — Vértesy D. Leiter Jakab és egyéb magyartalanságok. — Gagyhy D. Csenderes. — Kristóf D. Gúnynevek stb. — Simon J. Helynevek. — Kimnach Ö. Ragok és névutók kombinálva személyes névmásokkal.

Beküldött könyvek. Mikszáth K. Különös házasság. Két k. fűzve 8 K, díszk. 12 K. Révai testvérek.) — Mikszáth K. Öreg szekér, fakó hám. (4 K, díszk. 6 K. Révai testv.) — Zempléni Á. A bosszu.

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relatívum mondattanáról.
44. Kränter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótárirodalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvujítási szempontból.

Helyesírási szótár. Bevezetésül a hivatalos iskolai helyesírás ujításai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, *földrajzi nevekkel bővítve.* (Budapest 1908. Athenaeum.) *Ára 20 fillér.*